

İNSAN ONURU ve EVRENSEL DEĞERLER BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN FARKLI İNANÇ MENSUPLARIYLA İLİŞKİLERİ

THE PROPHET MUHAMMAD'S RELATIONS WITH FOLLOWERS OF DIFFERENT FAITHS IN THE CONTEXT OF HUMAN DIGNITY AND UNIVERSAL VALUES

Mehmet Nezir CEYLAN

Dr., Batman İl Millî Eğitim Müdürlüğü, Gazi Anadolu İmam Hatip Lisesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, Batman, Türkiye; ceylannezir@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0314-3309.

Özet

Bu çalışma, İslam düşüncesinde insan haklarının esaslarını ve Hz. Peygamber'in bu hakları korumaya yönelik sözlü ve fiilî uygulamalarını inceleyen niteliksel bir araştırmadır. Kur'an, hadis külliyatı, klasik İslâmî kaynaklar ve çağdaş akademik çalışmaların dâhil olduğu kapsamlı bir literatür taramasıyla yürütülen bu inceleme, Hz. Peygamber'in insan onuruna verdiği önemi; sosyal adalet, eşitlik ve kardeşlik ilkeleri çerçevesinde ortaya koymaktadır. Örneğin, Kâbe'yi tavaf ederken insanın yaratılıştan gelen şerefine işaret etmesi ve Veda Haccında modern insan hakları söylemiyle örtüşen temel hakları (yaşam hakkı, mal ve kişisel dokunulmazlık) vurgulaması, onun bu haklara fiilen sahip çıktığını gösterir. Ayrıca Medine Vesikası, farklı dinî ve etnik grupların bir arada hukuki eşitlik ve barış içinde yaşamasını mümkün kılan ilk toplum sözleşmesi olarak analiz edilmiştir. Hayatı boyunca Hz. Peygamber, ırk, dil, renk veya kabile farkı gözetmeksizin tüm insanları eşit muameleye tabi tutarak İslam'ın evrensel insan hakları anlayışının tarihî temellerini atmıştır. Bu çalışma, İslam'ın insan haklarına ilişkin normatif çerçevesinin sadece teorik kalmayıp Peygamber'in sosyal pratiğinde de güçlü bir şekilde hayat bulduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmanın temel amacı, Hz. Peygamber'in gayrimüslimlere yönelik saygı ve onur odaklı yaklaşımını-şiddet, aşırılık ve bencilliği reddeden ilişkiler modelini-açıklamak ve bu paradigmanın rehberliğinde zulmü ortadan kaldıracak, evrensel erdemleri yeniden canlandıracak ve daha kapsayıcı bir toplumsal ufuk inşa edecek yöntemleri ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Hz. Peygamber, İnsan Hakları, Gayri Müslim, Medine Sözleşmesi.

Abstract

This study is a qualitative investigation into the foundations of human rights in Islamic thought and the Prophet Muhammad's verbal and practical measures to safeguard these rights. Conducted through a comprehensive literature review—including the Qur'an, hadith collections, classical Islamic sources, and contemporary scholarship—it examines the Prophet's emphasis on human dignity alongside the principles of social justice, equality, and brotherhood. Notable examples include his invocation of humanity's innate dignity during the Tawâf of the Ka'bah and the articulation of rights at the Hajj al-Wadâ' (Farewell Pilgrimage) that parallel modern human rights discourse, affirming the inviolability of life, property, and personal integrity. Furthermore, the Constitution of Medina is analyzed as an early model for legal equality and peaceful coexistence in a multi-religious, multi-ethnic society. Across his lifetime, the Prophet treated all individuals—regardless of race, language, color, or tribal affiliation—as equals, laying the historical groundwork for Islam's universal human rights ethos. This research demonstrates that Islam's normative framework for human rights is not merely theoretical but was lived and enacted by the Prophet in his social praxis. The primary aim is to elucidate his model of engaging non-Muslims with respect and dignity-rejecting violence, extremism, and selfishness-and, through that paradigm, propose approaches to eliminate oppression, revive universal virtues, and foster a more inclusive social horizon.

Keywords: Islamic Law, Prophet Muhammad, Human Rights, Non-Muslims, Constitution of Medina.

Giriş

Yirminci yüzyıl, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın ardından sömürgeci egemenliklerin çözülüp Asya, Afrika ve Latin Amerika'da bağımsızlık mücadelelerinin hız kazandığı; İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin kabulüyle hak ve özgürlüklerin uluslararası normlar hâline dönüştüğü bir dönemi temsil eder. Aynı süreçte Birleşmiş Milletler, NATO ve AGİT gibi kuruluşlar küresel barış ve güvenliğin bekçiliğini üstlenmiş; buna rağmen milliyetçi ve ırkçı yaklaşımlar, kimi karar alma mekanizmalarına nüfuz ederek bu çabaların önünde ciddi engeller ve hayal kırıklıkları oluşturmuştur (Muhammed Ebü'l-Leys el-Hayrâbâdî & Şücâ'ur-Rahmân, 2024, s. 163).

İçinde bulunduğumuz yirmi birinci yüzyıl, ekonomik, kültürel ve teknolojik alanlarda küresel etkileşimin derinleştiği; ancak eş zamanlı olarak ekonomik krizler, etnik kopuşlar ve kimlik temelli gerilimlerin arttığı bir dönemdir. Bu çelişkili dinamikler, insan onuruna dayalı evrensel değerleri yeniden hatırlamayı zorunlu kılmakta; bu değerleri söz ve davranışlarıyla temsil eden Hz. Peygamber'in örnekliliği ise toplumsal barış ve birlikte yaşama adına stratejik bir ihtiyaç haline gelmektedir (İbrahim Sarıçam, 2006, s. 9). Bu gerekliliğin öne çıkardığı hususlardan biri de insanın Kur'an-ı Kerim'de nasıl tasvir edildiğine dair metinleri yakından incelemektir. Kur'an, insanı hem yüce bir onura hem de derin bir sorumluluğa sahip bir varlık olarak sunar: meleklerin "*Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökcek birini mi yaratacaksın?*" (Kur'an Yolu, t.y., s. el-Bakara, 2/30) sorusu fesadın eğilimini, "*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım*" (Kur'an Yolu, t.y., s. el-İsrâ, 17/61) beyanı ise yüce misyonunu vurgular. Allah'ın insana "fücûr" ve "takvâ"yı ilham etmesi (Kur'an Yolu, eş-Şems, 91/7-8) ve "*iyiliğe erenlerin nefsinin arındırılarak olduğu*" (Kur'an Yolu, eş-Şems, 91/9) müjdesi, bu zıt potansiyelin bilincini ortaya koyarak insanın dünya üzerindeki konumunu derinlemesine tanımlar (Yusuf Açikel & Resul Korkmaz, 2024, s. 17).

Kur'an-ı Kerim, insanı Allah'ın ruhundan üfleyerek yaratılan, kendisine eşyanın isimleri öğretilen (Kur'an Yolu, el-Bakara, 2/32; es-Secde, 32/9; er-Rahmân, 55/2) ve bu yönüyle diğer varlıklardan üstün kılınan seçkin bir varlık olarak tanımlar (Kur'an Yolu, el-İsrâ, 17/70). İnsan, farklı dil, renk ve kavimlere mensup olsa da "kullarım" hitabına mazhar olarak ilahi iradenin muhatabı kılınır (Kur'an Yolu, el-İnsân, 76/6). Bu durum, insanın doğuştan gelen onurunu ve evrensel değerini ortaya koyarken, Hz. Peygamber de insanları değerlendirirken inanç, dil veya etnik kimlik gibi ayrıştırıcı unsurlardan ziyade takvâ ölçüsüne vurgu yapmış; insan hayatının, malının ve onurunun dokunulmazlığını vurgulamıştır. [Abdullah b. Mübârek, 1987, s. 146 (No:239)].

Bu ulvî değer atfı, yalnızca teorik bir kabul değil, aynı zamanda ibadet ve ahlak arasında kurulan güçlü bağlarla da desteklenmektedir. Nitekim Kur'ân, bireysel ibadetin ahlaki etkisini “*Onlar ancak Allah'ı anmak için namazı dosdoğru kılarlar ve gaflete düşmelerine engel olur*” (*Kur'ân Yolu*, t.y., s. el-Ankebût, 29/45) ayetiyle açıklamakta; böylece namazın bireyi bilinçli ve erdemli bir yaşama yönlendiren dönüştürücü gücüne işaret etmektedir. Diğer yandan, meleklerin insana secde etmesi ile Kâbe'ye yönelme arasında kurulan sembolik ilişki, insanın yeryüzündeki ayrıcalıklı konumunun hem ibadet hem de itaat boyutunda pekiştirildiğini göstermektedir (*Kur'ân Yolu*, el-Bakara, 2/34). Bu bütünlük, insanın hem değerine hem de taşıdığı sorumluluğa dikkat çeken derin bir ahlaki ve varoluşsal çerçeve sunmaktadır.

Bu çerçevede, bireysel sorumluluk kadar toplumsal ilişkilerde adalet, iyilik ve saygı temelli bir yaklaşım sergilemek de Kur'ân'ın öncelikli ilkeleri arasında yer alır. Kur'ân, sosyal düzenin tesisi adına adaleti gözetmeyi, ihsanı benimsemeyi ve akrabalık bağlarını korumayı emrederken; fuhşu, kötülüğü ve taşkınlığı kesin bir dille yasaklamaktadır (*Kur'ân Yolu*, en-Nahl, 16/90). Bu ilkeler, yalnızca bireyler arasındaki ilişkileri düzenlemekle kalmaz; aynı zamanda çok dinli ve çok kültürlü toplum yapılarında barışı, karşılıklı saygıyı ve insan onuruna dayalı bir yaşamı teminat altına alır (Nurullah Agitoğlu, 2021, ss. 99-103). Farklı inanç mensuplarıyla kurulacak ilişkilerde de adalet, hak gözetme ve saygı gibi değerlerin esas alınması; bu tutumun evrensel bir ahlaki ilke olarak benimsenmesi, hem bireysel gelişim hem de toplumsal huzur açısından kaçınılmaz bir gerekliliktir (Süleyman Sarı, 2024, s. 145).

Bu kutsî ve toplumsal ilkeler ışığında, İslam'ın temel prensiplerinin Hz. Peygamber'in pratiğinde nasıl somutlaştığını incelemek büyük önem taşır. Bu çalışmanın amacı, Hz. Peygamber'in insan onuruna dayalı yaklaşımını, Kur'ân ayetleri, sahih hadisler ve Medine Vesikası gibi temel kaynaklar temelinde ortaya koymaktır. Bu kapsamda, farklı inançlara mensup bireylere yönelik merhamet ve adalet anlayışı ele alınacak; bu tutumun zamanla hukuki ve ahlaki normlara nasıl dönüştüğü açıklığa kavuşturulmaya, metin çözümlemesi, kavramsal yorum ve konu odaklı analiz yöntemleri kullanılarak, insan onurunun hem teorik hem de pratik düzeyde nasıl korunduğu ve geliştirildiği gösterilmeye çalışılacaktır.

Bu çerçevede, çalışmanın konusunu besleyen mevcut Türkçe yazılmış bazı çalışmalara kısaca değinmek yararlı olacaktır. Tespit edilebildiği kadarıyla Türkçe kaleme alınmış bazı çalışmalar Hz. Peygamber'in gayrimüslimlerle ilişkilerini ele alsa da bunların çoğu sınırlı bir bakış açısına sahiptir. Mehmet Ali Kapar, Mehmet Aydın, Murat Ağarı, Sıddık Ünalın, Ramazan Hurç, Süleyman Sarı ve Zekiye Sönmez'e ait çalışmalar bu alanda öne çıksa da (Mehmet Ali Kapar, 2019; Mehmet Aydın, 1985; Murat Ağarı, 2007; Ramazan Hurç, 2001; Sıddık Ünalın, 2015; Süleyman Sarı, 2024; Zekiye Sönmez, 2017) genellikle siyasal

çerçevelerle sınırlı kalmakta veya sadece tarihî belgelerin analizine odaklanmaktadır. Bu yönüyle, Hz. Peygamber'in insanı inancına bakmaksızın değerli gören yaklaşımı ve birey merkezli tutumu yeterince işlenmemektedir. Örneğin Süleyman Sarı'nın çalışması, büyük ölçüde hadislerden derlenen örneklerle sınırlı kalmakta; müşrikler ve Hristiyanlarla ilişkilere dair açıklamaları ise yüzeysel ve çalışmamızın konusu bağlamından kopuk şekilde ele alınmaktadır. Bu durum, konunun bütüncül biçimde anlaşılmasını zorlaştırmakta ve Hz. Peygamber'in örneğinin evrensel boyutunun tam olarak ortaya konmasına engel olmaktadır.

Benzer bir eksiklik Arapça yazılmış bazı çalışmalarda da göze çarpmaktadır. Arapça yazılmış eserler arasında Muhammed Ebû Leys, Şuca' er-Rahmân ve Hâşim Mansûr'un çalışmaları (Hâşim Mansûr Miftâh, 2017; Muhammed Ebû'l-Leys el-Hayrâbâdî & Şücâ'ur-Rahmân, 2024) dikkat çekmektedir. Ancak bu eserler, daha çok ehl-i zimme kavramı etrafında şekillenmekte ve Hz. Peygamber'in bireysel tutumunu doğrudan ele almamaktadır. Ebû Leys'in çalışması, genel tarihsel bilgiler sunmakta; Raşid Halifeler ve sonraki dönem yöneticilerin uygulamalarına da yer vermektedir. Hâşim Mansûr'un araştırması ise konuyu daha çok hukukî çerçevede incelemekte, insanî boyut ihmal edilmektedir. Her iki çalışmada da Hz. Peygamber'in inanç farklılığına rağmen insanı insan olarak merkeze alan yaklaşımı arka planda kalmaktadır.

Bu çalışma, mevcut literatürde gözlemlenen bazı boşlukları doldurmayı hedeflemekte ve Hz. Peygamber'in farklı inanç mensuplarıyla kurduğu ilişkiyi, evrensel ahlaki ilkeler çerçevesinde ele almaktadır. Çalışmanın temel amacı, Hz. Peygamber'in inanç ve aidiyet farkı gözetmeksizin bireyi "insan" kimliğiyle merkeze alan, onurlu ve saygıya dayalı yaklaşımını ortaya koymaktır. Bu bağlamda, O'nun farklı din mensuplarıyla kurduğu yapıcı, kapsayıcı ve adalet temelli ilişkiler analiz edilerek, söz konusu yaklaşımın günümüz toplumlarında zulmü ortadan kaldırmaya, evrensel erdemleri yeniden ihya etmeye ve barışçıl bir toplumsal düzen inşa etmeye yönelik ilkesel ve yöntemsel katkıları ortaya konulacaktır.

Çalışma, kapsam bakımından belirli sınırlamalara sahiptir. Bu çerçevede, Kur'ân¹ ve Sünnette² varlıklarına işaret edilen, münafıklara yer verilmemiştir (Seyyid Şerîf el-Cürcânî, 1985, s. 245). Zira bu grup, Hz. Peygamber'in özellikle Medine döneminde karşılaştığı³, sürekli

¹ Meselâ bk. (*Kur'ân Yolu*, t.y., s. el-Bakara, 2/8, el-Münâfikûn, 63/1-8)

² Meselâ bk. (Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ et-Tirmizî, 1998, s. "Sıfatü'l-Münâkîn", 1, (No: 2772), 2, (No: 2773); Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, 2002, s. "Ezân", 34, (No: 657))

³ Alûsî, *Rûhu'l-Ma'ânî* adlı tefsirinde Enfâl Süresi'nin 49. ayetini tefsir ederken, Mekke döneminde nifak eğilimleri gösteren bazı şahıslardan söz eder. Bu kişilerin, iman etmiş gibi görünmelerine rağmen samimi olmadıklarını ve nihayetinde Bedir Savaşı'nda müşriklerin safında yer aldıklarını belirtir. Bk. (Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî', t.y., s. 10/16) Benzer açıklamalar için bk. (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, 1999, s. 4/76) Fakat Mekke'deki yoğun baskı ortamı, çıkar temelli nifakin yeşermesine elverişli olmadığından, bu dönemdeki nifak eğilimleri sınırlı, örgütsüz ve bireysel kalmıştır. Bk. (Hacı Çiçek, 2012, s. 204)

fitne⁴ ve ayrılık çıkarmaya çalışan⁵, hem şahsına hem de toplumsal barışa yönelik tehdit oluşturan bir kesimdir⁶. Her ne kadar Hz. Peygamber bu gruba karşı stratejik bir tutum benimseyerek açık çatışmadan kaçınmışsa da, genel olarak bu kesimle ilişkileri olumlu bir örneklik teşkil etmemiştir (*Kur'ân Yolu*, t.y., s. en-Nisâ, 4/60-64). Abdullah b. Übeyy b. Selûl'ün (ö. 9/631) ölümünde, Müslüman olan oğlunun talebi üzerine cenazesine katılması ve hırkasını kefen olarak vermesi dışında bu kesime yönelik dikkat çekici müsamaha örneği bulunmamaktadır [Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, 1998, s. "Sıfatü'l-Münâfikîn", 3, (No: 2774)]. Nitekim bu tutum dahi daha sonra ilahî vahiy ile tashih edilmiştir (*Kur'ân Yolu*, et-Tevbe, 9/84).

Benzer şekilde, bu çalışmada Mecusilerle ilgili özel bir değerlendirmeye yer verilmemiştir. Bunun temel nedeni, Hz. Peygamber döneminde bu inanç grubuyla doğrudan siyasi, sosyal ya da hukuki düzeyde kayda değer bir etkileşimin yaşanmamış olmasıdır. Zira Hz. Peygamber Mecusiler hakkında Ehli kitabın hükümlerini uygulanmasını istemiştir. Peygamber döneminde Mecusiler sadece Arap yarımadasının kuzeyinde değil Bahreynde de bulunmakta idi ki Bahreyne gönderilen elçilere bu tavsiyede bulunarak onlardan(ehli Kitap gibi)cizye alınmasını emretmiştir (Mâlik 968, Abdurrezzak 10025, İbn Ebi Şeybe 11077, Beyhakî18691, Buhari 3156).

Esasen İran, Irak ve Horasan gibi bölgelerde yaygındı; daha sonra Umman, Yemen ve Bahreyn gibi Arap Yarımadası'nın doğu bölgelerinde de varlık göstermiştir. Ancak bu bölgeler, Hz. Peygamber'in hayatı boyunca doğrudan İslam idaresi altına girmemiştir (Mehmet Mahfuz Söylemez, 2014, s. 415). Dolayısıyla Hz. Peygamber'in Mecusilerle ilişkileri, fiilî bir temas

⁴ Meselâ, münafıkların önde gelen isimlerinden Abdullah b. Übeyy, Benü'l-Mustalik Gazvesi sırasında sergilediği ayrıştırıcı ve fitneci tutumuyla dikkat çekmiştir. Bu olayda, Ensâr ve Muhâcirün arasında gerilim oluşturmaya çalışmış, "Medine'ye dönersek, en aziz olan oradan en zelifi mutlaka çıkaracaktır" (el-Münâfikûn 63/8) şeklindeki sözleriyle toplumsal bir bölünmeye zemin hazırlamaya teşebbüs etmiştir. Bu tutumu, hem Hz. Peygamber'in şahsına hem de İslam toplumunun iç bütünlüğüne yönelik açık bir tehdit niteliği taşımaktadır.

Geniş bir şekilde bk. Abdullah Übeyyin Benü'l-Mustalik gazvesinde sergilediği fitne için (Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, 1990, s. 3/436)

⁵ Sallabî, Hz. Peygamber'in hayatını ele aldığı eserinde, münafıkların Medine döneminde sürekli olarak O'na muhalefet içinde olduklarını vurgular. Bu çerçevede, onların hem sözlü tutumlarıyla hem de fiilî davranışlarıyla İslam toplumunun birlik ve huzurunu zedelemeye yönelik çabalarını örneklerle aktarır. Sallabî'ye göre bu muhalefet, yalnızca siyasi ya da toplumsal düzeyde değil, aynı zamanda dinî ve ahlaki konularda da sistematik bir şekilde kendini göstermiştir. Geniş bir şekilde bk. (Ali Muhammed Sallabî, 2008, s. 2/491-492)

⁶ Meselâ İfk Hadisesi olarak bilinen olayda, Hz. Peygamber'in eşi Hz. Âişe hakkında gerçek dışı ve onur kırıcı bir itham ortaya atılmıştır. Bu hadise, Benü'l-Mustalik Gazvesi'nin dönüşünde meydana gelmiştir. Konaklama sırasında Hz. Âişe, özel bir sebeple kafileden bir süreliğine ayrılmış ve geri döndüğünde sahâbi Safvân b. Muattal tarafından fark edilerek deveyle ordugâha ulaştırılmıştır. Ancak bu durum, art niyetli bazı kişiler tarafından çarpıtılmış ve dedikoduya dönüştürülmüştür. Başını münafıkların çektiği bu söylemler, Medine'de ciddi toplumsal huzursuzluklara yol açmıştır. Hz. Peygamber, söz konusu iddialara karşı doğrudan bir müdahalede bulunmamış; vahyin gelmesini beklemiştir. Nihayetinde, yaklaşık bir ay sonra nazil olan Nur Süresi'nin 24/11-20. ayetleriyle Hz. Âişe'nin iffet ve masumiyeti ilahi beyanla açıkça ortaya konmuştur. Bu olay, sadece bireysel bir isnat meselesi olmanın ötesinde, Kur'an'ın iftira, sosyal sorumluluk ve mahremiyet gibi temel ahlaki ilkeleri nasıl belirlediğini göstermesi bakımından da ayrı bir önem arz etmektedir. İfk hadisesiyle ilgili açıklamalar için geniş bir şekilde bk. (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, 1990b, s. 6/192-205)

veya karşılıklı etkileşimden ziyade, sahâbeye yönelik bazı genel uyarı ve tavsiyelerle sınırlı kalmıştır⁷. Bu sınırlı veri ve temas çerçevesinde Mecusilik, çalışmanın odaklandığı toplumsal örneklik kapsamına dâhil edilmemiştir.

Bu bağlamda, Hz. Peygamber döneminde öne çıkan inanç gruplarıyla toplumsal etkileşimleri değerlendirirken, bu ilişkilerin ahlâkî ve sosyal temelini doğru biçimde kavrayabilmek için insanın yaratılış gayesine dair Kur'ânî ilkelerin merkeze alınması elzemdir. Nitekim te'âruf ve takvâ gibi kavramlar, farklı inanç topluluklarıyla kurulan ilişkilerin ilahî hikmete dayalı çerçevesini anlamada anahtar rol oynamaktadır.

Yaratılışın Sosyal Hikmeti: Te'âruf ve Takvâ Perspektifinde İnsan

İslam düşüncesinde insan, hem Allah'a yönelen bireysel bir kul hem de toplumsal bağlamda sorumluluk taşıyan sosyal bir varlıktır. Kur'ân'da insanın yaratılışına ilişkin bildirilen iki temel amaç, bu ikili boyutu açıkça ortaya koyar: “Yalnızca bana kulluk etsinler diye yarattım” (*Kur'ân Yolu, ez-Zâriyât, 51/56*) ve “Birbirinizi tanıyasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık” (*Kur'ân Yolu, el-Hucurât, 49/13*). Bu ayetler, kullukla toplumsal kaynaşma arasındaki dengeyi kurarak, birey-toplum ilişkisini ilahî hikmet zeminine oturtur.

Bu bağlamda, Kur'ân'daki “te'âruf” kavramı yüzeysel tanışıklığı değil; karşılıklı anlayış, sosyal bağ ve barış temelli ilişkileri inşa etmeyi ifade eder. Aynı şekilde, Arapça “üns” kökünden türeyen “insan” kelimesi de bu sosyal boyutu destekler; yakınlık, içtenlik ve dayanışma (Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, 1990, s. "E-N-S"md. 59) gibi anlamlarla insanın fitrî eğilimini ortaya koyar. Yani insan, hem yaratılış itibarıyla sosyal bir varlıktır hem de bu toplumsallığın ahlaki ilkelerle sınırlandırılması gerekir.

Buradan hareketle, Hz. Peygamber'in risâlet süreci boyunca muhataplarıyla kurduğu iletişim ve ilişki biçimleri de bu çift yönlü yaratılış gayesini yansıtır. O, sadece dini yükümlülükleri hatırlatmakla kalmamış, aynı zamanda farklı topluluklarla kurduğu ilişki biçimlerinde karşılıklı güveni tesis etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede te'âruf ilkesi, onun sosyal ve siyasal stratejisinde temel belirleyici olmuştur (Vehbi Ünal, 2010, ss. 359-364).

⁷ Kaynaklarda aktarıldığına göre, bir gün Hz. Ömer, Mecusiler hakkında konuşurken onların hukuki statüsüne dair tereddüt içinde olduğunu ifade ederek, “Onlar hakkında ne yapacağımı bilemiyorum” demiştir. Bunun üzerine sahâbeden Hz. Abdurrahman b. Avf, Resûlullah'ın bu konuda açık bir hüküm beyan ettiğini hatırlatarak şöyle demiştir: “Ben Resûlullah'ın ‘Onlara da Ehl-i Kitap'a uygulanan hükmü uygulayın’ buyurduğunu kesinlikle işittim.” Bu rivayet, Mecusilerin de zimmi statüsüne dâhil edilerek Ehl-i Kitap gibi muamele görmeleri gerektiğine dair erken dönem uygulamaların dayanağı olarak değerlendirilmiştir. Bk. (Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, 1997, s. 24/41, (No: 630, 631), 234) Mecusilerle ilgili bir başka rivayette ise, onların günlük yaşamdaki eşyalarıyla temas konusuna açıklık getirilmiştir. Buna göre, Hz. Peygamber, sahâbeden gelen bir soru üzerine Mecusilere ait kapların kullanımına cevaben, “Onları yıkayıp temizledikten sonra bu kaplarda yemek pişirebilirsiniz” buyurmuştur. Bk. (Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, 1998, s. “Et'ime”, 7, (No: 1796))

Bu ahlaki ve sosyal yaklaşımın tamamlayıcı bir ilkesi olarak “takvâ” kavramı öne çıkar. Takvâ, bireyin Allah’a karşı sorumluluğunun ötesinde, toplumsal ilişkilerde adalet, merhamet ve hakkaniyet gibi değerlerle hareket etmesini gerekli kılar. “Allah katında en üstün olanınız, takvâ bakımından en ileride olanınızdır”(Kur’ân Yolu, el-Hucurât, 49/12) ayeti, bireyler arası ilişkilerde yegâne ölçütün içtenlik, dürüstlük ve ahlak olduğunu vurgular. Böylece yaratılışın sosyal hikmeti, hem bireyin ruhsal inşasını hem de toplumun ahlaki düzenini esas alır (Mekki Solmaz, 2022, ss. 30-40). Bu doğrultuda, Hz. Peygamber’in örneğinde şekillenen toplumsal ilişki anlayışı, sadece teolojik bir zemine değil, aynı zamanda evrensel ahlâk ilkeleriyle örülmüş bir sosyal yapı tasavvuruna da dayanmaktadır.

Ahlâkî Zemin Üzerinde Kurulan Sosyal İlişki Modeli

İnsanın sosyal varlık oluşu, onu kaçınılmaz olarak diğer insanlarla ilişki kurmaya sevk eder. Bu nedenle İslam, bireyler arası ilişkilerin niteliğini belirleyen temel ilkenin ahlâk olması gerektiğini vurgular. Hz. Peygamber’in toplum inşasında benimsediği yaklaşım da bireyin yaratılışındaki ontolojik değeri merkeze alan bir ahlâkî model etrafında şekillenmiştir. Onun uygulamalarında öne çıkan merhamet, adalet, empati ve eşitlik gibi değerler, sadece bireysel faziletler değil, toplumsal barışın yapı taşlarıdır (Abdurrazak Gültekin, 2022, ss. 1643-1646; Ali Osman Ateş, 2006; Hüseyin Algül, 1995, ss. 34-35; Musa Çetin, 2016).

Bu kapsamda Kur’ân, bireylerin düşünce ve sözlerinde temizliğe önem verir; özellikle “zan”, “gıybet” ve “su-i niyet”(Kur’ân Yolu, el-Hucurât, 49/12) gibi kavramlar üzerinden toplumsal ahlâkın korunmasına yönelik uyarılarda bulunur. Hz. Peygamber’in “Kötü zan, sözlerin en yalanıdır”[Ebû Dâvûd es-Sicistânî, 2009, s. “Edeb”, 56, (No: 4881)] hadisi, bireyler arası güvenin zedelenmesini önlemek amacıyla öne çıkar. Zira toplumsal ilişkilerde en büyük tehlike, hakikate dayanmayan varsayımlar üzerine kurulan ön yargılardır. Bu ahlâkî ilkeler, sadece Müslümanlar arasında değil, farklı inanç gruplarıyla kurulan ilişkilerde de aynı hassasiyetle uygulanmıştır (Yusuf Tazegün, 2012, ss. 73-74).

Hz. Peygamber’in muhataplarıyla geliştirdiği ilişki biçimi, sadece tebliğ amacı güden bir iletişim değil; aynı zamanda gönül kazanmayı hedefleyen bir toplumsal diplomadır. O, muhatabının statüsüne, sosyal konumuna ya da inanç dünyasına bakmaksızın, saygı ve nezaket dilini esas almıştır. Bu yönüyle onun yaklaşımı, etik davranışın iletişim biçiminde ve toplumsal duruşta nasıl görünür hale geleceğini öğretir.⁸ Bu gönül kazanmayı amaçlayan samimi iletişim

⁸ (Ali Muhammed Sallabî, 2008, s. 876; Muhammed Çuçak, 2016, s. 123) Ayrıca, Kur’ân-ı Kerîm, insanların dil ve ten renklerindeki çeşitliliği tesadüfi değil, Allah’ın kudret ve hikmetini yansıtan bilinçli bir işaret olarak tanımlar. Bu yaklaşım, kültürel ve etnik farklılıkların, çatışma sebebi değil; tefekkür ve tanıma (te’âruf) imkânı olarak görülmesi gerektiğini ortaya koyar. Rûm suresinin 22. ayeti bu bağlamda, farklılıkların ilahî plan dâhilinde yaratıldığını ve bunların üzerinde düşünülmesi gereken ayetlerden biri olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bk. (Kur’ân Yolu, t.y., s. er-Rûm, 30/22)

tarzı, ibadetlerin toplumsal bütünleşmeyi ve dayanışmayı öne çıkaran fonksiyonlarıyla kesintisiz bir şekilde örtüşmektedir.

İslam'ın ibadet düzeni, bireysel arınmanın ötesinde toplumsal dayanışmayı ve birlik ruhunu hedefleyen bir yapıda teşekkül etmiştir. Bu ibadetler, yalnızca ferdi bir sorumluluk değil, aynı zamanda toplumsal bütünleşmeyi sağlayan fonksiyonel araçlardır. Özellikle cemaatle kılınan namaz, topluluk bilincini canlı tutarken; zekât, ekonomik paylaşım yoluyla sosyal adaletin gerçekleşmesine katkı sağlar. Oruç, bireyi hem nefsanî arzularından arındırır hem de yoksulların hâline anlamaya yönlendirir. Hac ise, farklı coğrafyalardan gelen Müslümanların ortak bir bilinç etrafında kenetlendiği evrensel bir birlik tecrübesi sunar (Vehbi Ünal, 2010, ss. 359-364).

Hz. Peygamber'in bu ibadetleri bizzat uygulaması ve topluma benimsetme yönündeki kararlılığı, onun ahlâkî örnekliliğiyle doğrudan ilişkilidir. Böylece ibadetler, sadece dinî vecibeler değil, toplumsal yapının ahlâkî temelini besleyen birer sistematik unsur olarak işlev kazanmıştır. Bu yaklaşım, ibadetlerin birey-toplum dengesinde taşıdığı bütüncül yapıyı gözler önüne serer.⁹

Bu ibadet merkezli toplumsal bilinç, Hz. Peygamber'in sadece bireyleri değil, aynı zamanda farklı inanç ve kültürlerden oluşan toplumları da kuşatan bir adalet anlayışıyla desteklenmiştir. Bu bağlamda, onun Medine'de kurduğu hukukî ve siyasî düzen, sadece dinî vecibelerle değil, insan onurunu temel alan kapsayıcı ilkelerle inşa edilmiştir.

Hukukî ve Siyasi Uygulamalarda İnsan Onuruna Dayalı Çoğulculuk

Hz. Peygamber'in liderliğini üstlendiği Medine toplumu, farklı inanç gruplarının bir arada yaşadığı çoğulcu bir yapıydı. Bu çok dinli ve çok kültürlü toplumsal yapı, hukukî düzenlemelerin yalnızca bir inanç grubunu değil, tüm toplulukları kapsayacak şekilde tasarlanmasını zorunlu kılıyordu. Hz. Peygamber'in bu farklılıklara yaklaşımı, ayrıştırıcı değil birleştirici bir anlayışa dayanmış; toplumun tüm unsurları arasında adil ve eşit ilişkiler kurularak barış ortamı sağlanmıştır (Hüseyin Güleç, 2024, s. 195). Medine'de tesis edilen bu çoğulcu sosyal yapının dirençli bir şekilde ayakta kalabilmesi, İslam hukukunda gayrimüslim topluluklara tanınan zimmî statüsünün sağladığı hukuki teminatlarla doğrudan ilişkilidir.

İslam hukukunda gayrimüslim topluluklara tanınan "zimmî" statüsü, modern anlamdaki azınlık hakları kavramıyla benzerlik taşır. Ancak burada ayırım, etnik ya da kültürel farklılık üzerinden değil, dinî kimlik esas alınarak yapılır. Zimmî statüsü, İslam toplumunda yaşayan gayrimüslimlerin inanç, ibadet, mal, can ve onur güvenliklerini teminat altına alır. Bu yapı,

⁹ Hz. Peygamber'in ibadet hayatı ile bu ibadetlerin toplumsal yapının ahlâkî temellerini oluşturan unsurlar olarak işlev görmesine dair geniş bilgi için bk. (Seyit Avcı, 2021)

onları dışlayıcı bir statüye mahkûm etmez; aksine hukuk önünde korunan bir konuma yerleştirir(Muhammed Çuçak, 2016, s. 123).İşte bu zimmî statüsünün somut uygulama alanını, farklı inanç gruplarının hak ve sorumluluklarını bir arada düzenleyen Medine Vesikası'nda bulmaktayız.

Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu Medine Vesikası, yalnızca bir siyasi düzenleme değil; aynı zamanda farklı inanç topluluklarının bir arada yaşayabilmesine imkân tanıyan temel ilkeleri içeren toplumsal bir uzlaşma metni olarak değerlendirilebilir. Vesikada Yahudiler, vatandaşlık bağlamında Müslümanlarla eşit haklara sahip bir topluluk olarak tanınmış ve dinî özgürlükleri güvence altına alınmıştır (Cem Ümit Beyoğlu, 2023, s. 124). Necrân Hristiyanlarıyla yapılan antlaşma da (Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, 1990b, s. 7/265-270; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/621-622) bu çoğulcu yaklaşımın somut bir yansıması niteliğindedir. Medine Vesikası'nda yer alan bu geniş kapsamlı sözleşme hükümleri, İslam hukukunda hak kavramının Allah'a ait, kula ait ve müşterek haklar şeklinde üçlü tasnifine dayanan teorik çerçevenin pratikteki uzantısıdır.

İslam hukuk sisteminde toplumsal düzenin tesisi, hak kavramı etrafında şekillenen üçlü bir tasnife dayanır: Allah'a ait haklar (hukûkullah, kula ait haklar (hukûk-ı ibâd) ve müşterek haklar. Bu tasnif hem bireysel hem de kamusal düzeyde adaletin nasıl sağlanacağına dair teorik bir çerçeve sunar Allah'a ait haklar, çoğunlukla kamu düzeni ve toplumsal maslahatla ilişkilidir ve bireysel affa açık olmayan, kamu adına yürütülen hükümlerdir. Buna karşılık, kula ait haklar doğrudan bireylerin can, mal, inanç ve onur gibi dokunulmazlık alanlarını kapsar ve birey merkezli sorumlulukları önceleyen bir anlayışa dayanır. Bu haklar, yalnızca Müslümanlara özgü değildir; inanç farkı gözetilmeksizin her bireyin korunması gerektiği esas alınır¹⁰. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in "Kim bir zimmîye zulmederse, kıyamet günü onun hasmı ben olurum"[Ebû Dâvûd es-Sicistânî, 2009, s. "Harâc", 33, (No: 3047)] şeklindeki uyarısı, farklı inanç mensuplarının temel haklarına gösterdiği hukukî ve ahlâkî duyarlılığın açık bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Bu üçlü hak tasnifi, Hz. Peygamber'in Medine'deki fiili uygulamalarında şekillenen toplumsal düzenin hem bireysel hem de kamusal düzeyde adaletle işlerlik kazanmasını mümkün kılmıştır.

Bu yaklaşım, yalnızca teorik bir model olmaktan öte, Hz. Peygamber'in Medine'de inşa ettiği çok dinli toplumsal yapının da pratik temelini oluşturmuştur. Özellikle müşterek haklar hem bireylerin hem de toplumun menfaatini aynı anda gözeten bir sorumluluk alanı olarak önem kazanır. Bu yönüyle Hz. Peygamber'in uygulamaları, günümüz çoğulcu toplumları için

¹⁰ İslam fıkhiında hakları bir tasnife tutmak zor olsa da bunları üç grupta toplamak mümkündür. Bk. (Hacı Mehmet Günay, 2020, s. 757)

evrensel ölçütler sunan tarihî bir adalet modeli teşkil eder(Mehmet Salih Kumaş, 2007, ss. 165-168). Bu çoğulcu ve adalet temelli yaklaşımın tarihî izdüşümü ise, Hz. Peygamber'in farklı inanç mensuplarıyla geliştirdiği çok yönlü ilişkilerde somut bir karşılık bulmuştur.

Hız. Peygamber'in Diğer İnanç Kesimleriyle İlişkileri

Arabistan yarımadası, İslam'ın doğuşu öncesinde Mekke merkezli dominant müşrik kabilelerin yanı sıra kuzeye uzanan ticaret yolları üzerinde yerleşik Yahudi ve Hristiyan topluluklarının da bulunduğu çok dinli bir ortam sunuyordu. Hız. Muhammed, peygamberlik görevi kendisine tebliğ edilmeden önce, bu heterojen inanç coğrafyasında müşterek adalet ve ahlak anlayışına dayanan çeşitli sosyo-politik temaslar geliştirmiştir. Özellikle Mekke'nin seçkinleri tarafından oluşturulan Hılful-Fudûl cemiyeti, yabancı tüccarların haklarını korumak ve haksız rekabete karşı dayanışmayı güçlendirmek amacıyla teşekkül etmiş; Hız. Muhammed'in burada edindiği müzakere ve arabuluculuk deneyimi, sonraki risalet sürecine dair ilk toplumsal altyapıyı sağlamıştır (Ramazan Hurç, 2001, ss. 23-25). Ayrıca, genç yaşta katıldığı Suriye ve Filistin kervan seferlerinde Yahudi ve Hristiyan tüccarlarla kurduğu ticari ilişkiler, diplomatik nezaket ve diyalog açısından önemli bir ön hazırlık niteliği taşımıştır(İrfan Yücel, 2016, ss. 32-33). Bu erken dönem temaslar, Hız. Peygamber'in nübüvvet öncesi toplumsal gözlem ve tecrübelerinin, ileride üstleneceği tebliğ ve liderlik görevlerine nasıl bir zemin hazırladığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Allah tarafından peygamberlikle görevlendirildikten sonra Hız. Muhammed, Mekke'de yaklaşık on üç yıl boyunca tebliğine kesintisiz devam etmiş; bu süreçte Kureyş müşriklerinin sistemli baskı, boykot ve zulmüne maruz kalmıştır. Zayıf Müslümanların can güvenliğini ve temel ihtiyaçlarını temin etmek amacıyla ilk hicret teşebbüsü, 613–615 tarihlerinde Habeşistan Krallığı'na yönelmiş; burada Hristiyan bir hükümdarın himayesi altında korunmuşlardır (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/181-182). Nihayet 622'de, hem kendisi hem de 186 muhacir aileyle birlikte (Ebû Ömer Cemâlüddîn b. Abdilberr en-Nemerî î, 1403, ss. 75-80) Medine'ye hicret ederek yeni bir şehir-devletin temellerini atmıştır (Hamidullah, 2003, s. 1/175-180). Mekke dönemindeki zorlu süreçlerin ardından gerçekleşen hicret, Hız. Peygamber'e yalnızca dinî bir lider olarak değil, aynı zamanda çok inançlı bir toplumun siyasi otoritesi olarak da yeni sorumluluklar yüklemiştir.

Medine döneminde Hız. Peygamber, salt bir Allah'ın elçisi olmaktan öte, aynı zamanda kurucu yönetici sıfatıyla da öne çıkmış; farklı inanç ve kimlik grupları arasında denge tesis etmek, asayiş ve sosyal adaleti sağlamak gibi kapsamlı bir yönetsel sorumluluk üstlenmiştir (M. Hanefi Palabıyık, 2002).

Hz. Peygamber'in farklı kesimlerle geliştirdiği etkileşimleri üç ana başlıkta – Müşrikler, Yahudiler ve Hristiyanlar – incelenebilir; ancak bu çalışma yalnızca bu ilişkilerin insan onuru ve haysiyeti boyutlarına odaklanacak, çatışma ve barış süreçlerine dair değerlendirmeler kapsam dışı bırakılacaktır. Bu genel çerçevede Hz. Peygamber'in öncelikle onun bu kesimlerle ilişkilerine değinmek yerinde olacaktır.

Müşriklerle İlişkiler

Hz. Muhammed, peygamberlikle görevlendirildikten sonra Mekke'deki müşriklere yönelik tebliğinde, ilahî emirleri titizlikle iletmiş; aynı zamanda nezaket ve sabır çerçevesinden ayrılmamıştır. Kardeşlik temelinde başlayan davetini, panayırlar ve kervan yolları gibi sosyo-ekonomik ortamlara da taşıyarak yaygınlaştırmıştır. Zorlamadan uzak duran bu yaklaşımda, karşı tarafın sınır aşan tutumlarıyla karşılaştığında ise hukuki ve ahlaki ilkelere bağlı kalarak mesafe koymayı tercih etmiştir. Müşriklerle olan bu ilişkiler, onun hem davet metodunu hem de toplumsal ilişkilerdeki ilkeli tutumunu yansıtmaktadır.

Bu ilkeli yaklaşımın örneklerini, Hz. Peygamber'in müşriklerle olan etkileşimlerinde somut biçimde görmek mümkündür. Bunlardan ilki, tebliğ sürecinin hemen başında Mekke toplumuna yaptığı açık çağrıdır.

Yahudilerle İlişkiler

Yahudilik, tarihsel kökleri, kutsal metinleri ve kendine özgü hukuk sistemiyle İslam öncesi Orta Doğu'nun en yerleşik dinlerinden biridir. Dinî kimliği etnik aidiyetle iç içe geçmiş bir yapıya sahip olan Yahudiler, tarih boyunca farklı coğrafyalara dağılmış ve bu süreçte çok boyutlu bir kültürel miras oluşturmuşlardır. (Abdullah Altuncu, 2023, s. 9).

Bu dinin Hicaz bölgesindeki varlığı, özellikle Medine çevresine yönelik göçlerle başlamıştır. Yahudilerin bölgeye gelişleri, tarihî kaynaklarda Babil sürgünü sonrasında dayandırılır. M.Ö. 6. yüzyıldaki Buhtunnasır sürgünü sonrası, bazı Yahudi topluluklarının Filistin dışına çıkararak Medine'ye yerleştikleri, burada hem dinî beklentiler hem de siyasi-ekonomik güvenlik arayışı doğrultusunda kalıcı bir varlık oluşturdukları anlaşılmaktadır (Ahmed İbrahim eş-Şerîf, 1965, s. 331; Ebü'l-Hasen Nûrüdîn es-Semhûdî, 1955, s. 1/161).

Medine'de Arap kabileleri ile Yahudi toplulukları arasında kurulan ilk ilişkiler, ticaret ve tarım temelli iş birlikleri çerçevesinde gelişmiştir. Yahudilerin ekonomik gücü ve bilgi birikimi, bölge halkı üzerinde başlangıçta olumlu etki yaratmış, fakat zamanla bu denge Yahudiler lehine değişmiş, Arap kabilelerinin ekonomik bağımlılığı artmıştır. Bu durum, ileride

Yahudi-Arap ilişkilerinde yaşanacak çatışmaların sosyo-ekonomik temelini oluşturmuştur (Ahmed İbrahim eş-Şerîf, 1965, s. 348).

Giderek artan Arap nüfuzu, Yahudi kabilelerinde siyasi bir tedirginliğe yol açmıştır. Evs ve Hazrec'in kendi aralarındaki ihtilaflara Yahudilerin müdahil olması, ittifakların bozulmasına ve kabile çatışmalarının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, Medine'deki siyasi denklemi Yahudiler aleyhine değiştirmiş; böylece Arap kabileleri Yahudilerin etkinliğini sınırlamak üzere birleşme yollarına gitmişlerdir (Ebü'l-Hasen Nûrûddîn es-Semhûdî, 1955, s. 1/328).

Hiz. Peygamber'in Medine'ye hicreti, bu karmaşık yapının yeni bir hukukî çerçeveye oturtulması için bir dönüm noktası olmuştur. İlk olarak Muhacir ve Ensar arasında kardeşlik tesis edilmiş, ardından Yahudiler de dâhil olmak üzere farklı inanç ve kabile mensuplarını kapsayan Medine Vesikası yürürlüğe konmuştur. Bu vesika, çok dinli bir şehirde barışın, güvenliğin ve adaletin sağlanmasını hedefleyen erken bir anayasal belge olarak kabul edilmiştir.

Hiz. Peygamber'in Yahudilerle ilişkileri yalnızca politik sözleşmelerle sınırlı kalmamış; bireysel ilişkilerde de saygı ve merhameti esas alan bir tutum benimsenmiştir. Yahudi komşularına karşı nazik davranması, cenazelerine saygı göstermesi, hastalarını ziyaret etmesi ve davetlerine icabet etmesi bu bireysel ilişkilerin örneklerini teşkil etmektedir. Bu tutumlar, toplumsal barışın yalnızca kurumlar eliyle değil, bireylerin ahlaki duruşuyla da inşa edildiğini gösterir (Ebû Muhammed Cemâluddîn b. Hişâm, 1990, s. 2/146; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/188-202).

Kur'ân-ı Kerîm'de Yahudilere dair ayetler hem eleştirel hem de olumlu içerik taşımaktadır (*Kur'ân Yolu*, Âl-i İmrân, 3/75; el-Mâide, 5/41-43). Bazı Yahudilerin vahyi gizlemesi ve hakikati çarpıtması eleştirilmiş; buna karşılık adaletli, doğru sözlü ve güvenilir olan Yahudilerin varlığı da kabul edilmiştir. Bu dengeli yaklaşım, İslam'ın önyargıdan uzak, bireysel sorumluluğu esas alan ahlaki bir perspektife sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Sıddık Ünalın, 2015, s. 68).

İslam'ın Yahudilerle ilgili hukuki düzenlemeleri de bu bütünsel yaklaşımın yansımasıdır. Yahudi kadınlarla evlenmenin ve onların yiyeceklerinin helal kabul edilmesi, İslam'ın Ehl-i Kitap'a karşı sergilediği hukuki esneklik ve karşılıklı güven anlayışının bir göstergesidir (*Kur'ân Yolu*, el-Mâide, 5/5). Bu hükümler, sosyal ilişkilerde kapsayıcı ve çoğulcu bir tutumun benimsenmesini teşvik etmektedir.

Hız. Peygamber'in Yahudilerle geliştirdiği ilişkiler, sadece dönemsel bir siyasi dunzenlemeler manzumesi değil, adalet ve merhamet ilkeleri etrafında şekillenen evrensel bir toplum modelinin somut yansimasıdır. Medine döneminde hayata geçirilen toplumsal sözleşmeler ve pratik uygulamalar, farklı inanç mensuplarının hukuki eşitlik temelinde bir arada yaşayabileceğini ortaya koyarken; bu dunzenin sürdürülebilirliği, yalnızca maddi dunzenlemelerle değil, aynı zamanda bireysel tutum ve ahlaki davranışlarla sağlanmıştır (Cem Umıt Beyoğlu, 2023, ss. 128-129). Nitekim Hız. Peygamber'in Yahudi komşularıyla ilişkilerinde sergilediği nezaket, onların cenazelerine gösterdiği hürmet ve hastalarını ziyaret etmesi gibi bireysel tutumları (Metin Yılmaz, 2022, ss. 440-446), insan onurunu esas alan yaklaşımın ne kadar iselleştirildiğini gösterir. Bu bağlamda onun Yahudilerle kurduğu ilişkiler, İslam toplumunun çoğulcu yapısında birlikte yaşama ahlakını pekiştiren örnekler arasında yer almaktadır.

Bu erevede, Hız. Peygamber'in Yahudilerle olan münasebetlerinde insan onurunun korunması ve yüceltmesi yönündeki yaklaşımı, yalnızca genel ilkeler düzeyinde kalmamış; somut, tematik örneklerle desteklenmiştir. Bu örnekler, onun yalnızca bir devlet başkanı veya yargı mercii değil, aynı zamanda evrensel ahlak ilkelerini iselleştirmış bir lider olduğunu da ortaya koymaktadır.

Hristiyanlar İlişkiler

İslam öncesi dönemde Güney Arabistan, özellikle Yemen ve evresi, Hristiyanlık etkisinin hissedildiği bogelardan biriydi. Ancak bu etkinliğe rağmen Arap kabilelerinin buyuk bir kısmı Hristiyanlığı kabul etmemişti. Bogede Hristiyanlığın yanı sıra Yahudiliğin de gulu bir etkisi vardı. Bu iki dinin mensupları arasında inanç ve siyaset temelinde ciddi mücadeleler yaşanmıştır.

Bu mücadelenin en çarpıcı örneklerinden biri, Himyeri hükümdarı Zu Nuvas döneminde Necran'daki Hristiyanlara yapılan baskılardır. İnanlarından vazgeçmeyen birçok Hristiyan, ateşle doldurulan hendeklerde hayatını kaybetmiştir (Ebu Muhammed Cemalüddin b. Hişam, 1990, s. 1/173; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/284-285). Bu olay Kur'an-ı Kerim'de Buruc Suresi'nde anlatılmıştır (el-Buruc, 85/4-7). Zu Nuvas'tan sonra bogenin kontrolü Habeşlilere geçmiştir. Onlar da San'a, Aden, Ma'rib gibi şehirlerde kiliseler inşa ederek Hristiyanlığı yaymaya çalışmışlardır. Bu süreçte Habeşli vali Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkmaya teşebbusu yaşanmış, ancak bu girişim başarısız olmuştur (Ali Muhammed Sallabi, 2008, ss. 40-41). Kur'an'da Fil Suresi bu olaya atıfta bulunur (*Kur'an Yolu*, el-Fil, 105/1-5).

Hiz. Peygamber'in risâlet öncesinde Hristiyanlarla bireysel düzeyde bazı temasları olmuştur. Gençliğinde yaptığı ticaret seyahatinde, Suriye'nin Busrâ şehrinde Hristiyan rahip Bahîrâ ile karşılaşmış; bu rahip, Hiz. Muhammed'in yüzünde peygamberlik alametlerini görmüştür(Hamidullah, 2003, s. 47). Bir başka dikkat çekici örnek, Hiz. Hatice'nin kuzeni Vâraka b. Nevfel (Bünyamin Erul, 2012, s. 517) ile ilgilidir. Vahiy sürecinin başında Hiz. Peygamber yaşadığı olayı Vâraka'ya anlatmış; o da bunun bir peygamberlik alameti olduğunu ifade etmiştir (Casim Avcı & Mevlana İdris, 2019, ss. 63-64; Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, 2002, s. "Bedü'l-Vahy", 1/3, (No:3)).

Bu bireysel temaslara ek olarak, Mekke döneminde baskıya uğrayan Müslümanlar, Hiz. Peygamber'in tavsiyesiyle Hristiyan yönetimindeki Habeşistan'a hicret etmişlerdir. Necâşî adlı Hristiyan kral, Müslümanları korumuş, onları Mekkelilere iade etmemiş ve adil davranışıyla Hiz. Peygamber'in takdirini kazanmıştır. Bu olumlu yaklaşım, Müslümanların Habeşistan'a iki kez hicret etmelerine imkân tanımıştır (Ebû Ömer Cemâlüddîn b. Abdilberr en-Nemerî î, 1403, ss. 58-59).

Bütün bu örnekler, Hiz. Peygamber ile Hristiyanlar arasındaki ilişkilerin kurumsal değil, bireysel düzeyde ve karşılıklı saygıya dayalı olduğunu göstermektedir. Bahîrâ ve Vâraka örnekleri, karşılıklı güvene dayanan bireysel ilişkilere işaret eder. Ayrıca Mekke'deki Hristiyan varlığı da sınırlıydı; bu da ilişkilerin genelde bireysel temaslarla sınırlı kaldığını gösterir (Sıddık Ünal & Hakan Öztürk, 2007, s. 12).

Genel olarak, bu ilişkilerin barışçıl ve yapıcı bir zemine dayandığı anlaşılmaktadır. Hiz. Peygamber'in Necâşî'ye gösterdiği saygı (Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, 1990, s. 1/349; Levent Öztürk, 2016, ss. 140-141) ve Kur'an'da Hristiyanlara yönelik kullanılan "nasrânî/nasârâ" (*Kur'an Yolu*, el-İsrâ, 17/107, el-Hac, 22/54) kavramları, İslam'ın bu topluluğa karşı nazik ve olumlu bir bakış açısına sahip olduğunu yansıtır. Habeşistan'daki Hristiyan yönetiminin Müslümanlara sağladığı güvenli ortam da bu karşılıklı anlayışı pekiştirmiştir. (Levent Öztürk, 2016, ss. 140-141) Böylece Hiz. Peygamber'in Hristiyanlarla olan ilişkileri, düşmanlığa değil, karşılıklı saygı ve insani değerlere dayalı bir temelde gelişmiştir.

Hiz.Peygamber'in Gayrimüslimlerle Olan İlişkilerinde İnsan Onurunun Korunması ve Yüceltilmesi Bağlamında Tematik Örnekler

Hiz. Muhammed'in gayrimüslim bireylerle kurduğu ilişkiler, salt dinî farklılıklara indirgenemeyecek kadar çok katmanlı, insan merkezli ve ahlâk temelli bir mahiyet taşır. Bu ilişkiler, hem bireysel düzlemde tek taraflı güven, saygı ve nezaket gibi değerler üzerine inşa edilmiş hem de toplumsal düzeyde adalet, sözleşme ahlâkı ve merhamet gibi evrensel ilkelerle

desteklenmiştir. Hz. Peygamberin bu olgun yaklaşımı karşısında her iki grup da kimi zaman ihanet kimi zaman da gerçeği bilmelerine rağmen temayülleri gereği inkar etmişlerdir. Buna rağmen peygamber ana çizgiden ayrılmamıştır. Onun risâleti süresince sergilediği bu yaklaşım, yalnızca Müslüman toplumu inşa etme çabası değil; aynı zamanda inanç farkı gözetmeksizin insanın izzetini ve onurunu muhafaza etmeye yönelik ilkesel bir duruşun da tezahürü olmuştur. Bu yönüyle Hz. Peygamber, gayrimüslimlerle kurduğu ilişkilerde sadece tebliğ sorumluluğunu değil, insanî sorumluluğu da öncelemiştir; İslam'ın değerler sistemini temsil gücü yüksek, ahlâkî derinliği olan eylemlerle ortaya koymuştur.

Bu çerçevede, Hz. Peygamber'in müşriklerle, Yahudilerle ve Hristiyanlarla olan ilişkilerinde öne çıkan belirli örneklerin tematik olarak değerlendirilmesi, onun ahlâk temelli ilişki modelini daha iyi anlamaya imkân tanıyacaktır. Aşağıda sırasıyla, bu ilişkilerde dikkat çeken belli başlı temalar üzerinden insan onurunu yücelten örnek tutumlara odaklanılacaktır.

İnsan Onurunu Esas Alan Tebliğ

Hz. Muhammed'in risâlet göreviyle insanlığa sunduğu tebliğ, yalnızca yeni bir inanç sistemine davet değil; aynı zamanda bireyin doğuştan sahip olduğu onur, özgür irade ve sorumluluğu merkeze alan bütüncül bir çağrıdır. Bu çağrı hem bireysel vicdana seslenmiş hem de toplumsal yapının adalet ve merhamet ilkeleri çerçevesinde yeniden inşasını hedeflemiştir. Onun, risâletin ilk döneminde Safâ Tepesi'nde yaptığı açık davet, bu yaklaşımın en berrak örneklerinden biridir. Burada Hz. Peygamber, “Ey akrabalarım! Ebedî azaptan kendinizi koruyun”(Ali Muhammed Sallabî, 2008, s. 1/184) ifadeleriyle yalnızca bir hakikati bildirmemiş; aynı zamanda muhataplarını kendi hür iradeleriyle ahlâkî bir tercihe çağırmıştır. Casim Avcı'nın da belirttiği gibi bu davet, bireyi sadece bilgilendirmeye değil, kendi sorumluluğunu kuşanarak bilinçli bir tercihte bulunmaya yönlendiren bir vicdan çağrısıdır (Casim Avcı & Mevlana İdris, 2019, ss. 72-76).

Söz konusu davetin Safâ Tepesi gibi herkesin ulaşabileceği kamusal bir alanda gerçekleştirilmiş olması, İslâm'ın ilk günden itibaren bireyi merkeze alan, şeffaf ve kamusal alana açık bir tebliğ anlayışını benimsediğini ortaya koymaktadır. Bu insana değer veren yöntem, Hz. Peygamber'in tebliğini yalnızca özel ve kapalı ortamlarda sınırlı tutmadığını; aksine, toplumsal merkezlerde dile getirerek her bireyi potansiyel muhatap kabul ettiğini göstermektedir. Ukâz, Zülmecâz ve Micenne gibi dönemin kültürel ve ekonomik merkezlerinde, düşünce ve ifade özgürlüğünün etkin olduğu panayirlarda İslam'ın mesajını açıklamış; muhataplarını inanç farkı, kabile aidiyeti veya sosyal statü gözetmeksizin, sadece “insan” kimliği üzerinden çağırmıştır. Bu yöntem, İslam'ın tebliğ anlayışının temelinde

hidayeti zorla değil; ikna, saygı ve insan haysiyetini esas alan bir yöntemin bulunduğunu göstermektedir (Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, 1990, s. 2/313).

Hiz. Peygamber'in topluma yönelik bu tebliğ süreci, yalnızca inançları bildirme gayesi taşımamış; aynı zamanda evrensel bir ahlâk sisteminin inşasına zemin hazırlamıştır. Onun muhataplarına yaklaşımında belirleyici olan unsur, dinî kimlik ya da sosyal aidiyet değil; her bireyin onurlu bir varlık oluşudur. Bu yaklaşım, özellikle karşılaştığı olumsuz tepkiler karşısında daha da netleşmiştir. Örneğin, Tâif yolculuğunda karşılaştığı dışlama, hakaret ve fiziksel saldırıya rağmen sergilediği tutum, İslâm'ın özündeki merhamet, anlayış ve insanı kazanma ilkesini yansıtmaktadır. "Onlar gerçekten cahildir ve doğru bilgiye muhtaçtır" (Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, 1990, s. 2/67) ifadesi, Hiz. Peygamber'in, muhataplarının şahsiyetini değil yalnızca cehaletlerini hedef aldığını; irşat edici bakış açısının her zaman korunmuş olduğunu ortaya koyar. Bu, Hiz. Peygamber'in kin ve cezalandırma yerine, ıslah ve kazanma temelli bir ahlâk öğretisini benimsediğinin en güçlü göstergesidir (Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, 1990b, s. 3/135; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/117).

Benzer bir ilke, savaş ortamında dahi korunmuştur. Bedir Savaşı sonrası alınan esirlere yönelik uygulama, İslâm'ın insan merkezli adalet anlayışını gözler önüne sermektedir. Fidyeye ödeme imkânı olmayan esirlerin, Müslüman çocuklara okuma-yazma öğretmeleri şartıyla serbest bırakılmaları, yalnızca cezanın ertelenmesi değil; bireyin topluma katkı sunarak dönüştürülmesini öngören bir ıslah metodunun yansımasıdır. Bu yöntem, bireyin potansiyelini gören ve suçu değil, düzeltmeyi esas alan bir adalet anlayışına dayanmaktadır (Ali Dadan & Raziye Gül Güzeş, 2023, s. 178; İrfan Yücel, 2016, s. 110).

Araştırmalara göre, söz konusu esirlerin bir kısmı bu onurlu muamele sayesinde İslâm'ı benimsemiştir (Ali Dadan & Raziye Gül Güzeş, 2023). Bu da göstermektedir ki Hiz. Peygamber'in yaklaşımı kısa vadeli bir siyasi stratejiden ibaret değildir; bilakis, bireyin saygınlığını koruyarak uzun vadede toplumu dönüştürmeyi hedefleyen köklü bir insanlık tasavvurudur. Risâletin tüm aşamalarında korunan bu onur temelli yaklaşım, İslâm'ın evrensel ahlâkî ilkelerini yalnızca bireysel düzeyde değil; toplumsal yapının tamamında geçerli kılmayı amaçladığını ortaya koyar.

Bu bütüncül ve insan merkezli tebliğ anlayışının en belirgin tezahürlerinden biri, Hiz. Peygamber'in müşriklere karşı sergilediği merhamet, affedicilik ve umut yüklü hidayet çağrılarında açıkça görülmektedir.

Merhamet ve Affedicilik Temelli Davet

Hız. Peygamber'in inanç farklılığına yaklaşımında belirleyici olan temel ilke, bireyin onurunu gözeten, sabır ve merhameti önceleyen bir davet anlayışıdır. Bu anlayış, onun müşriklerle olan ilişkilerinde de açıkça kendini göstermiştir. Nitekim Kur'an'da "âlemlere rahmet olarak gönderildiği" (*Kur'an Yolu*, el-Enbiyâ, 21/107) bildirilen Hız. Muhammed'in risâleti, yalnızca Müslümanlara yönelik değil; tüm insanlığa dair bir rahmet misyonunu içermektedir. Bu evrensel rahmet anlayışı, özellikle farklı inanç gruplarına karşı sergilenen affedici ve hidayet temennisi taşıyan yaklaşımlarda kendini göstermiştir.

Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri, Tufeyl b. Amr ed-Dûsî'nin yaşadığı tecrübedir. Tufeyl, kavmi Devs'in İslâm'a karşı gösterdiği dirençten dolayı öfkelenmiş (Mustafa Fayda, 1994, s. 153) ve Hız. Peygamber'den onlar için beddua etmesini istemiştir. Ancak Hız. Peygamber, bu isteğe beddua ile değil, dua ile karşılık vererek, "Allah'ım! Devs kabilesine hidayet ver ve onları buraya getir"(Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, 1374-75/1955-56, s. "Fezâilü's-Sahâbe", 49/200, No:2527)) diye buyurmuştur. Bu davranış, onun düşmanlık karşısında bile hidayet temennisini ve insanî kazancı önceleyen yüksek ahlâkını ortaya koymaktadır. Aynı anlayışla, "Ben lanetçi olarak değil, rahmet olarak gönderildim"(Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, 1374-75/1955-56, s. "Birr", 87, (No: 2599)) sözünüle, tebliğin özü itibarıyla şefkat, sabır ve umut içerdiğini beyan etmiştir. Hız. Peygamber'in bu yaklaşımı, sadece sözle sınırlı kalmamış; müşriklere yönelik insani yardımlar gibi somut uygulamalarla da kendini göstermiştir (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 2/1040). Sosyal sorumluluk duygusuyla yapılan bu yardımlar, İslâm'ın dışlayıcı değil, kapsayıcı ve ıslah edici karakterini yansıtır.

Bu rahmet ve hidayet merkezli yaklaşım, savaş ve çatışma sonrası dönemlerde dahi korunmuş, hatta daha belirgin bir şekilde açığa çıkmıştır. Bu çerçevede Mekke'nin fethi, Hız. Peygamber'in ahlâkî üstünlüğünün ve toplumsal barışı esas alan yönetim anlayışının tarihî bir tezahürü olmuştur. Fetihden sonra, geçmişte kendisine karşı mücadele etmiş olan Kureyş halkına hitaben Kur'an ayetiyle sarf ettiği, "Size bugün hiçbir kınama yoktur; gidin, hepiniz serbestsiniz" (*Kur'an Yolu*, Yûsuf, 12/92) sözleri, yalnızca bir genel af ilanı değil; aynı zamanda düşmanlıkları dönüştürmeyi hedefleyen köklü bir toplumsal inşa çağrısıdır (Ebü Abdillâh Muhammed b. Vâkız el-Vâkîdî, 1965, s. 2/835). Bu söz, bireyin geçmiş fiillerine değil; taşıdığı insanlık değerine odaklanan bir yönetim anlayışını yansıtmaktadır.

Bu yaklaşımın bireysel düzeydeki yansımaları, özellikle geçmişte İslâm'a ve Hız. Peygamber'e ciddi zararlar vermiş kişilere karşı sergilenen affedicilikte görülmektedir. Uhud Savaşı'nda Hız. Hamza'nın şehit edilmesinden doğrudan sorumlu olan Vahşî b. Harb ve onu bu

işe teşvik eden Hind bint 'Utbah, Mekke'nin fethinden sonra pişmanlık duygusuyla Hz. Peygamber'in huzuruna çıkmışlardır. Vahşi, fiiline rağmen tövbesiyle bağışlanmış (Ebû Muhammed Cemâlüddîn b. Hişâm, 1990, s. 3/35; Mustafa Sabri Küçükaşçı, 2012, s. 450), Hind ise yüzünü örterek gelip İslâm'a girişini arz ettiğinde, (Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, 1997, s. 8/188) Hz. Peygamber onun bu içten tavrını karşılıksız bırakmamış ve onu yeniden toplumun bir ferdi olarak kabul etmiştir. Bu örnekler, Hz. Peygamber'in bireyleri geçmişlerinden dolayı mahkûm etmediğini; aksine, tövbe ve ıslah yolunu açık tutarak bireysel dönüşüme imkân tanıdığını göstermektedir.

Söz konusu affedicilik ve kapsayıcılık, yalnızca münferit olaylara değil; uzun vadeli bir toplumsal barış vizyonuna da hizmet etmiştir. Zira düşmanlıkların sona erdirilmesi kadar, toplumsal bağların yeniden kurulması ve sürdürülebilir ilişkilerin tesisi de bu yaklaşımın temel hedefleri arasındadır. Bu çerçevede Hz. Peygamber, sadece bir devlet kurucusu ya da dinî bir lider olarak değil; aynı zamanda toplumsal bağları onaran, kırılmış güveni yeniden tesis eden bir barış mimarı olarak öne çıkmaktadır (Memduh Çelmeli, 2013, s. 90).

Bu merhamet ve yüksek ahlâk merkezli yaklaşım, yalnızca dinî ve toplumsal düzeyde değil; ailevi bağlar ve akrabalık ilişkileri gibi en mahrem alanlarda da kendini göstermiş, Hz. Peygamber'in inanç farklılıklarına rağmen sosyal nezaketi ve insanî yakınlığı önceleyen bir ilişki modeli geliştirdiğini ortaya koymuştur.

Aile, Akrabalık ve Sosyal Nezaket Üzerinden İnşa Edilen Yakınlık

Hız. Peygamber'in tebliğ süreci, yalnızca inanç esaslarının aktarımıyla sınırlı olmayan; insan onuru, toplumsal nezaket ve akrabalık sorumlulukları gibi değerler üzerinden kurulan kuşatıcı bir davet modelidir. Bu modelde, inanç farkı bir ayrışma gerekçesi olarak değil; merhamet, adalet ve birlikte yaşama ilkesinin sınırdığı bir zemin olarak değerlendirilmiştir. Özellikle aile bağları, toplumsal akrabalık ve gündelik ilişkilerde gösterilen insani duyarlılık, bu yaklaşımın en güçlü örnekleri arasında yer almaktadır.

Bu anlayışın temelinde, İslam'ın ahlâk sisteminin yalnızca mü'min bireylerle sınırlı kalmayıp, inanç farklılıkları bulunsada dahi akrabalık bağlarının korunmasını bir erdem ve sorumluluk olarak kabul etmesi yatar. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen, "Eğer seninle din hususunda savaşmayan ve seni yurdundan çıkarmayan kimseler varsa, onlara iyilik edin" (Kur'ân Yolu, el-Mümtehine, 60/8) ayeti, bu yaklaşımın ilahî referansını oluşturur. İbn Kesîr, Lokman, 31/15 ayetini yorumlarken, Allah Teâlâ'nın hem Müslüman hem gayrimüslim ebeveyne saygıyı

emrettiğini; yalnızca şirk hususunda itaati yasakladığını ifade eder. Bu, insan fitratına dayanan bir iyilik, saygı ve vefa borcudur (İbn Kesir, 1988, s. 6/337).

Bu ilke Hz. Peygamber'in hayatında yalnızca söz düzeyinde kalmamış, davranışlarında da açık biçimde görünmüştür. Hasta olan amcası Ebû Tâlib'i ziyaret etmesi (Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nuveyrî, 1954, s. 16/277), komşusu olan Yahudi bir çocuğa hastalığında nezaket göstermesi [Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, 2002, s. "Cenâiz", 79, (No: 1354)], onun inanç farkı gözetmeksizin insanı önceleyen tutumunun göstergesidir. Bu davranışlar, dini kimlik farklarını geri plana iterek ortak insanlık paydasında buluşmayı mümkün kılan bir ahlâkî anlayışın ürünüdür.

Bu anlayış, yalnızca bireysel ilişkilerde değil, toplumsal düzeyde de kendini göstermiştir. Hz. Peygamber'in, "Mısır'ı fethettiğinizde halkına iyi davranın. Çünkü onlar sizin zimmetiniz altındadır ve onlarla aranızda bir rahm (akrabalık) bağı vardır" [(Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, 1374-75/1955-56, s. "Fezâilü's-Sahâbe", 56, (No: 2543)] şeklindeki sözü, farklı kavimlerle kurulan tarihî bağların dahi korunması gerektiğini göstermektedir. Nevevî, bu hadiste geçen "zimmet"i hukukî bir güvence, "rahm"i ise Hz. İbrahim üzerinden gelen akrabalık bağı olarak yorumlar (Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, 1994, s. 7/678-679). Böylece tarihsel ve toplumsal ilişkilere dair sorumluluklar, salt hukukî değil; aynı zamanda ahlâkî bir yükümlülük olarak değerlendirilmiştir.

Benzer şekilde, evlilik de din farkına rağmen sosyal yakınlığı ve bütünleşmeyi sağlayan bir başka yoldur. Mâide sûresi 5. ayet, iffetli Ehl-i Kitap kadınlarıyla evliliğe izin vermekte; bu da İslam toplumunda farklı inançlarla kurulabilecek kalıcı ilişkilerin hukukî temelini oluşturmaktadır (Topçuoğlu, 1963, ss. 79-120). Bu izin, toplumsal barışa ve aile içi diyaloga katkı sağlayacak biçimde değerlendirilebilir (Betül Günaydın & Ayşe Zişan Furat, 2025, s. 45; Bilge Deniz Çatak, 2015, s. 184). Her ne kadar bazı fakihler bu tür evlilikleri mekruh görmüş olsa da bu görüşler genellikle sosyal etkilerle sınırlı yorumlara dayanmaktadır (Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, 1994, s. 1/187; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, 1992, s. 3/326)

Bu anlayış, sadece teorik düzeyde değil, pratikte de sahabe hayatında karşılık bulmuştur. Hz. Safiyye'nin Yahudi akrabalarını sıla-i rahim amacıyla ziyaret etmesi ve Hz. Ömer'in bu davranışı olumlu karşılması, dinî farklılıklara rağmen akrabalık ilişkilerinin sürdürülebileceğini açıkça göstermektedir. Bu örnek, hem aile bağlarının korunması hem de

toplumsal bütünlük ve insan onurunun yüceltilmesi açısından dikkat çekicidir (Ahmed b. Hüseyin er-Remlî, 2016, s. 18/90-91).

Bu yaklaşım, günlük yaşamın en basit pratiklerinde dahi kendini göstermiştir. Hz. Peygamber, Ehl-i Kitap'a ait kapların başka bir alternatif bulunmadığında yıkanarak kullanılmasına izin vermiştir [Tirmizî, *es-Sünen*, "Et'ima", 7, (No: 1796-1797)]. Ayrıca, müşrik bir kadının su kabından abdest alındığına [Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, 2002, s. "Teyemmüm", 7 (No: 344)] veya bir Hristiyan kadının evinde abdest alındığına dair rivayetler (Buhârî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Vudû", 4/43) de bulunmaktadır. Bu uygulamalar hem temizlik ilkesinin hem de sosyal temasın dengeli biçimde ele alındığını gösterir. İslâm, bireyin dinî hassasiyetini korurken, farklı inanç mensuplarıyla da ölçülü ve güven esaslı bir temas kurma anlayışını teşvik etmektedir.

Bu yönüyle, Hz. Peygamber'in davet modeli, yalnızca inananlara değil; tüm insanlığa yönelik bir merhamet, adalet ve saygı çağrısıdır (Râşid el-Gannûşî, 1993, ss. 39-42). Nitekim Hz. Peygamber'in bireysel ilişkilerde sergilediği bu yüksek insani duyarlılık, toplum ölçeğinde de kendini göstermiş; özellikle kriz anlarında ortaya koyduğu yardımseverlik ve adalet anlayışı, onun davet modelinin yalnızca fertler arası değil, toplumsal düzlemde de kapsayıcı ve dönüştürücü olduğunu ortaya koymuştur.

Hız. Peygamber'in İnsani Yardım ve Sosyal Adalet Modeli

Hız. Peygamber'in müşriklerle ve diğer inanç mensuplarıyla kurduğu ilişkilerde öne çıkan temel ilke, düşmanlık yerine merhamet ve nefret yerine toplumsal dayanışmayı esas alan bir ahlâkî yaklaşımdır. Bu yaklaşım, yalnızca bireysel ilişkilerde değil; savaş, kıtlık ve toplumsal kriz gibi olağanüstü durumlarda da kendini açık biçimde göstermiştir. Onun daveti, yalnızca kelimelerle değil, davranışlarla da sergilenmiş; böylece sosyal bağların kuvvetlendirilmesi, gönüllerin kazanılması ve inançlar arası güven ortamının tesisi mümkün olmuştur.

Hız. Peygamber'in Mekke'de yaşanan kıtlık döneminde sergilediği tutum, bu yaklaşımın en somut örneklerinden biridir. Hicrî 5. ve 6. yıllarda, Mekke'nin sıkıntılı bir dönem geçirmesi üzerine, Mekkeliler Hız. Peygamber'e başvurarak, Yemâme'den gelen tahıl sevkiyatına konulan ambargonun kaldırılmasını istemişlerdir. Hız. Peygamber, bu talebi yalnızca kabul etmekle kalmamış, aynı zamanda Mekke'nin yoksullarına ulaştırılmak üzere 500 altın dinar yardımda bulunmuştur. Bu davranış, doğrudan bir politik baskı aracı değil; insan onuruna hitap eden bir stratejik nezaket örneğidir. Nitekim müşrik liderlerden Ebû Süfyân, bu durumu "Muhammed

bu hareketiyle gençlerimizi etkilemek istiyor” şeklinde yorumlamış (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 2/1040); böylece merhamet merkezli bu tutumun etkisinin rakip çevrelerde dahi hissedildiği ortaya çıkmıştır.

Bu örnek, Hz. Peygamber’in şer’î ilkelerle bezenmiş insan merkezli yaklaşımının yalnızca inananlara değil; tüm insanlığa yönelik bir sorumluluk anlayışına dayandığını gösterir. Kur’ân’ın “âlemlere rahmet” (*Kur’ân Yolu*, el-Enbiyâ, 21/107) olarak tanıttığı Hz. Peygamber, düşmanlarına bile şiddetle değil; affetme, iyilik ve ıslah etme yoluyla yaklaşmış; böylece hem bireysel dönüşümleri hem de toplumsal barışı sağlayan kalıcı adımlar atmıştır.

Bu çerçevede, İslâm toplumunun inşasında merkezî bir rol oynayan sosyal yardımlaşma ilkesi, yalnızca Müslümanlarla sınırlı tutulmamış; gayrimüslimler ve zimmîlerin de bu kapsamda değerlendirileceği savunulmuştur. Kur’ân’da zekâtın sarf yerleri arasında zikredilen “fukarâ” ve “mesâkîn” kavramları, bazı müfessirler tarafından yalnızca Müslümanları değil, aynı zamanda gayrimüslim muhtaçları da içine alacak şekilde yorumlanmıştır (Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, 2006, s. 10/255). Bu yorum, İslam’ın evrensel ahlâk anlayışına ve insana yönelik iyilik ilkesine dayanmaktadır. Hanefî fakihlerinden Serahsî, yardım etme yükümlülüğünü sırf dinî bir vecibe olmaktan ziyade, kulluk bilinciyle şekillenen evrensel bir sorumluluk çerçevesinde değerlendirmiş; bu bağlamda, ihtiyaç sahibi gayrimüslimlere yöneltilen yardımın da Kur’ân’ın adalet ve ihsan prensibiyle uyumlu olduğunu ifade etmiştir (Ebû Bekr es-Serahsî, 1989, s. 3/11). Aynı gelenek içerisinde yer alan Kâsânî de, zimmî fakirlere zekât verilmesinin câiz olduğunu savunmuş; zira ona göre muhtaçlık hali, inanç farkı gözetmeksizin yardım edilmesi gereken insani bir durumdur (Alâüddîn Ebû Bekr el-Kâsânî, 1982, s. 2/370).

Zekâtın ötesinde, sadaka, infak ve vakıf gibi gönüllü hayır uygulamaları da Hz. Peygamber döneminden itibaren gayrimüslimleri içine alan bir merhamet ve yardımlaşma anlayışının tezahürü olarak kabul edilmiştir. “Harcadığımız her iyiliğin karşılığı size eksiksiz olarak verilir (*Kur’ân Yolu*, el-Bakara, 2/272) ayeti, bu tür yardımların yalnızca Müslümanlara mahsus olmadığını, bilakis her bir iyilik fiilinin insanlık düzleminde değer taşıdığını vurgulamaktadır

(Kurtubî, 2006, s. 4/368). Nitekim Hanbelî âlimlerinden Ebü’l-Ferec İbn Kudâme, gayrimüslimlerin faydalanacağı şekilde vakıf tesis edilmesini caiz görmüş ve bu tür uygulamaları toplumsal barışın inşasında ve dinî çoğulculuğun ahlâkî bir zemine

oturtulmasında etkili mekanizmalar olarak değerlendirmiştir (Ebü'l-Ferec İbn Kudâme, 1996, s. 17/380).

Toplumsal merhamet ve dayanışma anlayışı, yalnızca teorik düzlemde değil, Hz. Peygamber'in pratik yaşamında da kendini net biçimde göstermiştir. "Zayıfları arayın; çünkü siz zayıflarınız sebebiyle yardım görür ve rızıklandırılırsınız" [Ebû Dâvûd es-Sicistânî, 2009, s. "Cihâd", 69, (No: 2587)] buyruğu, İslâm toplumunun vicdanında zayıfı gözetmenin merkezî bir değer olduğunu ortaya koyar (Muhammed Ebü'l-Leys el-Hayrâbâdî & Şücâ'ur-Rahmân, 2024, s. 169). Bu yaklaşım, toplumun istikrarını yalnızca güç ve iktidar üzerinden değil; merhamet, güven, açıklık ve samimiyet gibi insani temeller üzerinden inşa etme ilkesini taşır (Hasan Yılmaz & Alpcan Acar, 2021, ss. 4740-4743).

Bu değerler, misafirperverlik gibi geleneksel erdemlerde de güçlü bir biçimde yansımıştır. Klasik kaynaklarda, misafire ikramın din farkı gözetilmeksizin her bireye karşı ahlâkî bir görev olduğu açıkça belirtilmiştir (İbn Hacer el-Askalânî, 2005, s. 13/710). Tay kabilesi reisi ve Hristiyan olan 'Âdî b. Hâtim'e (Ali Yardım, 1988, s. 380) gösterilen saygı, bu anlayışın en güçlü örneklerinden biridir. Hz. Peygamber'in, onun kız kardeşini hediyelerle serbest bırakması ve ardından 'Âdî'yi Medine'de evinde ağırlaması, misafirin yalnızca korunmadığını, aynı zamanda toplumsal onura layık bir konuk olarak ağırlandığını gösterir. 'Âdî'nin ifadesiyle, kendisine hiçbir güvence verilmeden doğrudan Hz. Peygamber'in elinden tutularak evine alınması [Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, 1998, "Fâtihatü'l-Kitâb", 2, (No: 2953)], İslâm'ın insan merkezli yaklaşımının en dokunaklı örneklerinden biri olarak kaydedilmiştir.

Hz. Peygamber'in bu davranışları, yalnızca bir ahlâk öğretisinin tezahürü değil; aynı zamanda sosyal psikolojiye, toplumsal yapıya ve diplomatik ilişkilere hitap eden güçlü birer dönüşüm aracıdır. Bu kapsamda Hz. Peygamber, hicretin hemen ardından Gassân, Tağlib ve Mudar gibi Hristiyan kabilelerin liderlerine hitaben mektuplar göndermiş; Necrân, Taif ve Ukâz'dan gelen heyetlerle doğrudan temaslar kurmuştur. Bu adımlar, inancı farklı bireyleri düşman değil, muhatap ve potansiyel dost olarak gören bir anlayışın tezahürü olmuştur. Kurulan her ilişki, muhatabın insanî kimliğini esas alarak, baskı ya da tahakküm yerine ikna, saygı ve uzlaşma temelli bir iletişim biçimiyle yürütülmüştür (Zekiye Sönmez, 2017).

Bunun en dikkat çekici örneklerden biri, hicrî 9. yılda Necrânlı Hristiyan din adamlarıyla yapılan yüz yüze görüşmedir. Hz. Peygamber, kendisine gönderilen mektuba karşılık olarak heyeti kabul etmiş; görüşmeler Mescid-i Nebevî'de gerçekleştirilmiştir.

Kur'an'daki Âl-i İmrân suresi 59–61. ayetleri çerçevesinde Hz. İsa'nın konumu üzerine yapılan bu diyalog, karşılıklı saygı ve dinî özgürlük temelinde ilerlemiş; sonuçta taraflar, Necrânlıların can, mal ve dinî hayatlarını güvence altına alan barışçıl bir antlaşma üzerinde uzlaşmıştır (Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, 1990a, s. 7/265-270; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/621-622). Bu antlaşma, din farkına rağmen insan haklarının korunabileceğini ve birlikte yaşamının hukukî temellerle güvence altına alınabileceğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in bu örnek tutumu, yalnızca dönemsel bir siyasî başarı değil; bireyin onurunu esas alan uzun vadeli bir barış vizyonudur. Antlaşma, daha sonra dört halife döneminde de aynen korunmuş ve yenilenmiştir (Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, 1990b, s. 7/267).

Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in hayatında müşrik akrabaları ve diğer inanç kesimleriyle olan temasları, yalnızca birer şahsî tercih değil; İslâm'ın insan merkezli ahlâkî sisteminin fiilî örnekleri olarak değerlendirilmelidir. Onun aile fertlerine ve yakın çevresine yönelik tutumu, inanç farklılıklarını aşan bir merhamet ve vefa zemini üzerinde şekillenmiş; böylece toplumsal barışın en küçük birimi olan ailede dahi onur, saygı ve bağışlayıcılık ilkeleri ihmal edilmemiştir.

Medine Vesikası Bağlamında Yahudilere Tanınan Haklar ve Tevrat'a Gösterilen Hürmet

Hz. Peygamber'in Yahudilerle kurduğu toplumsal ilişkilerde yalnızca güven ve hoşgörü değil, aynı zamanda hukukî teminat ve dinî özerklik ilkeleri de dikkat çekici bir şekilde ön plana çıkar. Bu yaklaşımın kurumsal ifadesi ise, Medine'ye hicretin ardından çok dinli ve çok kültürlü bir yapı arz eden şehirde tesis edilen Medine Vesikası'dır. Bu belge, Hz. Peygamber'in yönetiminde farklı inanç ve etnik grupları aynı toplumsal sözleşmede birleştiren kapsayıcı bir hukukî düzenlemeyi temsil eder (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/194-200).

Medine Vesikası, sadece Müslümanlar için değil, Yahudiler için de inanç ve ibadet özgürlüğü, can ve mal güvenliği, hukukî temsil ve savunma hakkı gibi temel vatandaşlık haklarını garanti altına almıştır. Bu yönüyle vesika, İslam tarihinde eşitlik temelli ilk anayasal belge olarak görülmekte ve farklı inanç mensuplarının birlikte yaşamasını hukukî temelde mümkün kılan öncü bir örnek sunmaktadır (Bayram Doğan & Mehmet Turan, 2021, s. 84; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/188). Vesikada yer alan “Yahudiler kendi dinleri üzere, Müslümanlar kendi dinleri üzeredir”¹¹ ilkesi, yalnızca dinî bir müsamaha ifadesi değil; aynı

¹¹ Medine Vesikâsının tüm maddeleri için bk. (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/194-200)

zamanda farklı hukuk sistemlerinin bir arada var olabileceğine dair erken bir federal model önerisi olarak kabul edilebilir.(Muhammed Hamidullah, 2015, s. 112)

Hiz. Peygamber'in, taraflar arasında çıkabilecek ihtilaflarda hakemlik yapmayı üstlenmesi ve bunun vesikada açıkça belirtilmiş olması (Ebû Abdillâh Muhammed b. Vâkız el-Vâkîdî, 1965, s. 1/176), Müslümanlarla gayrimüslimler arasında eşit hukukî temsiliyetin sağlandığını göstermektedir. Bu hakemlik pozisyonu, despotik bir üstünlük değil, güvene dayalı bir uzlaştırıcılık çerçevesinde şekillenmiştir (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/206-209). Nitekim, Kur'ân'da da Hiz. Peygamber'e Yahudilerle yaşanan anlaşmazlıklarda adaletle hükmetmesi emredilmiş; bu da İslam'ın yönetsel anlayışında tarafsızlık ve evrensel adaletin temel ilkeler olduğunu teyit etmiştir (el-Mâide, 5/42-48).

Bu hukukî teminatlar, yalnızca soyut ilkelerle sınırlı kalmamış; Yahudilerin kendi kutsal metinleri olan Tevrat'a göre hüküm vermelerine açıkça izin verilerek (el-Maîde, 5/41-43) pratikte de desteklenmiştir (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 2/619). Hiz. Peygamber'in, zina eden bir Yahudi kadın ve erkek hakkında karar verirken, bizzat Tevrat hükümlerine uygun şekilde ceza uygulanmasını istemesi (Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, 1999, s. 3/113), dinî temsiliyetin ve iç hukuk sistemlerinin meşruiyetinin tanındığını gösteren en açık örneklerden biridir [Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, 1998, s. "Siyer", 48, (No: 1617)]. Bu olay, dinî çoğulculuğun ve inanç özgürlüğünün, İslâmî yönetim anlayışı içinde yalnızca hoşgörüyle değil, aynı zamanda hukukî güvenceyle de desteklendiğini ortaya koyar [Buhârî, 2002, s. "Hudud", 24, (No: 6819)].

Hiz. Peygamber'in Ehl-i Kitap'a yönelik tutumu, asimilasyonu amaçlayan bir politika içermediği gibi, onların dinî ve toplumsal kimliklerini muhafaza ederek birlikte yaşama zeminini esas alan bir yaklaşımı ifade etmektedir. Onun yönetimi, inanç farklılıklarını yok saymak yerine, bu farklılıkları tanıyan ve saygı gösteren çoğulcu bir sistem inşa etmeye yöneliktir. Böylece, yalnızca Müslümanların değil, Yahudilerin de kendi kimliklerini koruyarak, toplumsal düzenin eşit paydaşları hâline gelmeleri sağlanmıştır. Bu yönüyle Medine Vesikası, İslam'ın siyasî tarihindeki ilk çok hukuklu model olarak değerlendirilmektedir (Ahmet Güneş, 2008, s. 261).

Ayrıca bu dinî temsiliyet, yalnızca ceza hukuku bağlamında değil; gündelik hayatın doğal akışı içinde de kendini göstermiştir. Yahudilere ait hukukî statü, günlük yaşamda Ehl-i Kitap'a ait kapların kullanımına ilişkin hadislerle tamamlanmış; temizliği sağlamak ve ihtiyat göstermek kaydıyla, bu kaplardan istifade edilebileceği belirtilmiştir [Tirmizî, *es-Sünen*, "Et'ima", 7, (No: 1796-1797)]. Bu uygulama, yalnızca pratik bir temizlik meselesi değil; aynı

zamanda birlikte yaşamının doğal zeminini oluşturan sosyal temasın meşruiyetini sağlayan bir düzenlemedir.

Tevrat'a saygı ve Yahudi toplumunun dinî normlarına gösterilen bu hürmet, Müslüman toplumun kendi değerlerinden taviz vermeksizin farklı inanç topluluklarıyla barış içinde yaşama kapasitesini göstermesi bakımından son derece önemlidir. Hz. Peygamber'in bu yaklaşımı, yalnızca dönemin ihtiyaçlarına cevap veren pratik bir siyasal strateji değil, aynı zamanda insan haklarına dayalı, evrensel hukuk ilkelerini önceleyen bir toplumsal vizyonun yansımasıdır (Ahmet Güneş, 2008, s. 261).

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in Medine Vesikası aracılığıyla kurduğu toplumsal düzen, sadece farklı inançlara mensup bireylerin bir arada yaşamasını mümkün kılan bir yapı değil; aynı zamanda onların dinî, hukukî ve kültürel kimliklerini muhafaza ederek toplumsal birlikteliğe katkı sağlamalarını teşvik eden bir adalet sistemidir. Bu sistemin merkezinde ise, inanç farkı gözetmeksizin insan onuruna saygı, hukukî eşitlik ve karşılıklı sorumluluk bilinci yer almaktadır. Bu genel adalet sistemi içinde, zimmîlerle kurulan ilişkilerde kimliklere saygı gösterilmesi ve ahde vefa ilkesi, adalet ve kültürel özgünlük temelli yaklaşımın en somut ifadesini oluşturur (Muhammed Hamidullah, 2015, s. 112).

Kimliklere Saygı ve Ahde Vefa

Hz. Peygamber'in gayrimüslimlerle olan ilişkilerinde dikkat çeken en temel ilkelerden biri, adalet ve ahde vefa merkezli bir yaşam düzeni kurarken, karşılıklı kimliklerin korunmasına azami özen göstermesidir. Bu yaklaşım, İslam toplumunun yalnızca dinî bir cemaat yapısı değil; kültürel çeşitliliğe açık, hukukî teminatlara dayalı ve insan onurunu esas alan bir toplumsal model olarak inşa edildiğini gösterir.

Bu anlayışın bir yönü, gayrimüslimlerin kültürel özelliklerine karşı gösterilen saygının, Müslümanların kendi kimliklerini koruma bilinciyle dengeli bir şekilde yürütülmesidir. Hz. Peygamber, Müslümanlara inançsal ayrışmayı yalnızca sözle değil, günlük hayatın sembolleriyle de sürdürmelerini tavsiye etmiş; giyim, kişisel bakım ve ibadet biçimleri gibi alanlarda Yahudi ve Hristiyanlara benzememeyi öğütlemiştir. Örneğin, saç ve sakal konusunda "Yahudiler ve Hristiyanlar saçlarını boyamazlar; siz onlara benzemeyin" [Buhârî, 2002, s. "Libâs",67 (No: 5899)] buyurmuş; ezan için boru ya da çan gibi araçların kullanılmasını da bu nesnelere başka dinlerdeki kullanımı nedeniyle uygun görmemiştir [Buhârî, 2002, s. "Ezan",1, (No: 604)]. Bu yaklaşım, bir yandan Müslüman kimliğinin özgünlüğünü muhafaza ederken

diğer yandan gayrimüslim topluluklarla barışçıl ve adaletli bir ilişki zemini kurmayı engellememiştir (Mehmet Öztürk, 2013, s. 122).

Hz. Peygamber'in kültürel farklılıklara yönelik bu hassasiyeti, toplumsal ilişkilerde sembollerin ötesine geçerek günlük hayatın en sıradan pratiklerine kadar uzanmıştır. Özellikle hediyeleşme gibi [Ebû Dâvûd es-Sicistânî, 2009, s. "Libâs", 10, (No: 4044)]. karşılıklı duyarlılık gerektiren alanlarda, farklı inanç mensuplarına karşı nezaketin, dostluğun ve insanî saygının canlı tutulduğu gözlemlenir. Bu tutum, gayrimüslimlerle ilişkilerde yalnızca hoşgörü değil, aynı zamanda içtenlikli bir sosyal bağ kurma iradesinin de tezahürüdür.

Bu kültürel özenin en güçlü temellerinden biri ise ahde vefa ilkesidir. İslam toplumunun düzeni, sözleşme ve emanete sadakati esas alan bir hukuk anlayışı üzerine kuruludur. Kur'ân, "Antlaşma yaptığınızda ona sadık kalın"(Kur'ân Yolu, en-Nahl, 16/91) emriyle, inanç farkı gözetmeksizin yapılan her türlü anlaşmanın bağlayıcılığını vurgular. Bu, yalnızca dinî bir vecibe değil, aynı zamanda toplumsal güvenin temelidir (Komisyon, 2020 b, s. 1918; Muhammed Emîn eş-Şinkîfî, 2005, s. 388). Kur'ân, adaleti her durumda ayakta tutmayı emreder.(Kur'ân Yolu, el-Mâide, 5/8) Kurtubî bu emrin, inanç farklılıklarına rağmen mazlumlara karşı adaletin korunması gerektiğini ifade ettiğini belirtir.(Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, 2006, s. 7/372)

Zimmîler, yani İslam devleti sınırları içinde yaşayan gayrimüslim vatandaşlar, bu hukuk düzeni içinde özel bir koruma altındadır. Hz. Peygamber'in "Kim bir zimmîyi haksızlığa uğratar, küçük düşürür, gücünün üstünde yükümlülük altına sokar ya da rızası olmadan ondan bir şey alırsa, kıyamet günü ben onun davacısı olurum"(Ebû Dâvûd es-Sicistânî, 2009, s. "Harâc", 33, (No: 3047)) şeklindeki hadisi, sadece teorik değil, aynı zamanda vicdanî ve hukukî bir koruma vaadidir. Bu ilke, zimmîlerin hayatlarını, mallarını, inançlarını ve aile düzenlerini güvence altına alarak onları İslam toplumunun onurlu birer bireyi haline getirmiştir.

Bu koruyucu yaklaşım, sadece sözlü beyanlarla değil, yazılı metinlerle de güçlendirilmiştir. Medine Vesikası, bu anlamda zimmî haklarını tanıyan ilk belgelerden biri olarak, onların can ve mal güvenliğini açıkça teminat altına alır. Vesikada, yalnızca açık savaş hâli gibi olağanüstü durumlarda bu haklara kısıtlama getirilebileceği belirtilmiş; barış zamanında ise en küçük bir ihlalin dahi meşru görülmeyeceği açıkça ifade edilmiştir (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/209, 40. md).

Hz. Peygamber'in zimmîlere dair adalet anlayışı, sahâbe uygulamalarıyla da pekiştirilmiştir. Bir kişinin İbn Abbâs'a zimmîlerle yapılan arpa alışverişinin hükmünü sorması

üzerine, İbn Abbâs'ın "Barış anlaşması dışında elde edilen hiçbir kazanç helal değildir" (Ebî Ubeydi'l-Kâsım b. Sellâm, 2007, s. 1/255) cevabını vermesi, İslam'da ekonomik ilişkilerin de sözleşme ve rıza temelli bir hukukî zemin üzerinde şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Zimmîlere yönelik bu adalet anlayışı, sadece hakların korunmasıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda ihtiyaç anlarında gösterilen insani yardım ve sosyal dayanışma faaliyetlerini de kapsar. Özellikle kadınlar, çocuklar ve savunmasız bireyler gibi kırılgan gruplara yönelik zulmün her türlü, İslami ahlâkta kesin şekilde reddedilmiştir. Hz. Peygamber'in "İnsanlara dünyada eziyet eden kimseye Allah azap eder" [Ebû Dâvûd, 2009, s. "Harâc", 33, (No: 3040)] hadisi, bu evrensel etik bilincin özlü bir ifadesidir.

Hz. Peygamber'in zimmîlere yönelik tutumu, farklı inanç kimliklerinin korunmasını ve tanınmasını esas alan kapsayıcı bir hukuki düzen tesis ederken, aynı zamanda Müslüman kimliğinin özünü muhafaza eden toplumsal bir denge mekanizması işlevi görmüştür. Adalet ve ahde vefa ilkelerinin pratiğe dönüştüğü bir diğer boyut ise, insan onurunu merkeze alarak hediyeleşme ve diyalog vasıtasıyla şekillenen etkileşim modelidir.

Hz. Peygamber'in İnsan Onuru Eksenli Hediyeleşme ve Diyalog Pratikleri

Hz. Peygamber'in toplumsal ilişkilerinde sergilediği ahlâkî yaklaşım, yalnızca bir yönetim biçimi değil, insanı merkeze alan kapsamlı bir değerler sisteminin tezahürüdür. Onun için her insan, inancı, etnik kimliği ya da toplumsal konumu ne olursa olsun, yaratılıştan gelen bir onura sahiptir. Özellikle hediyeleşme gibi sembolik eylemler ile dini diyalog süreçleri, bu insan merkezli yaklaşımın en belirgin yansımaları arasındadır.

Hz. Peygamber'in dış ilişkilerde gerçekleştirdiği hediyeleşme pratikleri, sadece zarafetin bir göstergesi değil, aynı zamanda güven, adalet ve temsiliyetin somut ifadesidir. Örneğin, Bizans İmparatoru tarafından gönderilen değerli ipek elbiseyi doğrudan kullanmak yerine Habeş Kralı Necâşî'ye iletmek üzere Ca'fer b. Ebî Tâlib'e vermesi [Ebû Dâvûd, 2009, s. "Libâs", 10, (No: 4044)], yalnızca diplomatik incelik değil; aynı zamanda muhatabın onuruna ve aradaki güvene verilen önemin bir göstergesidir.

Bu temsilî eylemlerin iç boyutuna dair dikkat çekici bir örnek de Hz. Peygamber'in Necâşî'ye gönderdiği hediyelerin geri dönüşü üzerine gösterdiği tutumdur. Rivayete göre Resûlullah, Habeş hükümdarına bir kaftan ve belirli miktarda misk göndermiştir. Ancak Necâşî'nin vefat etmiş olabileceğini göz önünde bulundurarak, hediyelerin geri gönderilmesi hâlinde bunların eşi Ümmü Seleme'ye ait olacağını önceden beyan etmiştir. Nitekim hediyeler geri dönmüş; Hz. Peygamber de bu malları eşleri arasında adil bir şekilde taksim etmiştir. Her

bir hanımına bir ölçek misk verirken, hediyein asıl muhatabı olarak belirttiği Ümmü Seleme'ye kaftanı ve miskin geri kalan kısmını teslim etmiştir (Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, 1997, s. 8/75-76). Bu örnek, günlük yaşamda verilen sözün tutulması ve adaletin sağlanması gibi evrensel ilkelerin nasıl özümsemiğiyle ilgili yorulabilir.

Bu türden uygulamalar, Hz. Peygamber'in sadece diplomatik protokolleri değil, insan ilişkilerinde güveni ve hakkaniyeti önceleyen bir değerler sistemini temsil ettiğini kanıtlar niteliktedir. Onun için bir hediye, sadece maddî bir takdim değil; karşılıklı itimadın, saygının ve insanlık onurunun sembolüdür. Müslüman olmayan muhataplara da aynı etik ilkeyle yaklaşması, onun evrensel bir adalet ve merhamet anlayışına sahip olduğunu açık bir göstergesidir.

Bu evrensel yaklaşımın bir başka güçlü tezahürü, Hz. Peygamber'in Hristiyan topluluklarla kurduğu diyalog ve barışçıl ilişkilerdir. Bu bağlamda, Hz. Peygamber yalnızca İslâm'ın mesajını tebliğ eden bir elçi değil, aynı zamanda farklı inanç topluluklarıyla saygı ve diyalog içinde birlikte yaşamanın mümkün olduğunu gösteren bir barış mimarıdır. Hicretin ardından Gassân, Mudar, Tağlib gibi Hristiyan kabile reislerine gönderilen mektuplar, onun farklı dinî inançlara sahip liderlerle doğrudan iletişim kurma iradesinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu iletişim biçiminin en çarpıcı örneklerinden biri, hicrî 9. yılda gerçekleşen Necrânlı Hristiyan heyetiyle yapılan yüz yüze görüşmedir. Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî'de bu heyeti misafir etmiş; taraflar arasında yapılan görüşmeler, Âl-i İmrân, 3/59-61. ayetleri çerçevesinde dinî bir diyalog olarak cereyan etmiştir. Bu görüşme sonucunda, Necrânlıların can, mal ve dinî özgürlüklerini güvence altına alan barışçıl bir antlaşma imzalanmıştır (İbn Kesîr, 1990, s. 7/265-270; Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/621-622). Bu bağlamda Hz. Peygamber'in, farklı inançlara sahip bir topluluğun inanç özgürlüğünü tanıdığı; bu özgürlüğü anayasal güvenceye bağlayarak erken dönem İslam toplumunun çoğulcu yapısını tahkim ettiği söylenebilir.

Hız. Peygamber'in bu ilişkileri sadece dönemin siyasi zaruretlerinden ibaret değildir. İnsan onurunu esas alan bu siyaset biçimi, bireylerin haklarını dinî mensubiyetten bağımsız olarak korumaya dönük ahlâkî ve hukukî bir temel inşa etmiştir. Nitekim Necrân Antlaşması'nın dört halife döneminde de geçerliliğini korumuş olması (İbn Kesîr, 1990, s. 7/267), bu yaklaşımın kısa vadeli bir diplomasi taktiği değil, uzun vadeli bir toplumsal vizyon olduğunu göstermektedir (Mehmet Ali Kapar, 2019, s. 76). Bu durum, sadece resmi

antlaşmalarla sınırlı kalmayıp akraba ziyaretleri ve hediyeleşme yoluyla da insan onuruna dayalı ilişkileri teşvik etmiştir.

Akrabalık ve Hediyeleşme Üzerinden Kurulan Sosyal İlişkiler

Hz. Peygamber'in farklı inanç mensuplarıyla kurduğu ilişkilerde temel referans noktası, bireyin inancından bağımsız olarak korunması gereken insan onuru olmuştur. Bu anlayış, yalnızca diplomatik düzeyde değil; gündelik ilişkilerde, ailevi bağlarda ve sosyal nezaketin göstergesi olan hediyeleşme gibi pratiklerde de kendisini göstermiştir. Bu bağlamda onun uygulamaları, ötekileştirme yerine karşılıklı saygı ve merhamet temelli bir toplumsal ilişki modelini yansıtmaktadır.

Mekke dönemine ait rivayetlerde, Hz. Peygamber'in henüz İslâm'ı benimsememiş kimselerle karşılıklı hediyeleşmelerde bulunduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan biri, onun Ebû Süfyan'a hurma göndermesi ve buna karşılık olarak Ebû Süfyan'ın deri giysi takdim etmesidir (Muhammed Hamidullah, 2003, s. 1/252). Bu alışveriş, yalnızca bir nezaket ifadesi olmanın ötesinde, toplumsal gerilimin hâkim olduğu bir ortamda iletişim kanallarını açık tutma ve gönül yumuşatma stratejisi olarak değerlendirilebilir. Benzer şekilde, Hz. Ömer'in Müslüman olmayan kardeşine değerli bir kaftan hediye etmesi, Nevevî tarafından gayrimüslim akrabalarla ilişkilerin ve onlara yönelik iyiliklerin caiz olduğu yönünde değerlendirilmiştir. Bu örnekler, İslam'ın yalnızca hukukî sınırlar çerçevesinde değil, insanî ilişkiler zemininde de kapsayıcı ve yapıcı bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır.

Bu ilkenin ailevi bağlar üzerinden şekillenen dikkat çekici bir örneği, Hudeybiye Antlaşması sırasında yaşanmıştır. Hz. Ebû Bekir'in eski eşi Kutayle bint Abdu'l Uzzâ, İslâm'ı kabul etmemiş olmasına rağmen, Medine'ye gelerek kızı Esmâ'yı ziyaret etmek ve ona bazı hediyeler takdim etmek istemiştir. Esmâ, annesinin inanç farklılığı sebebiyle onu kabul etmekte tereddüt etmiş ve durumu Hz. Aişe aracılığıyla Hz. Peygamber'e bildirmiştir (İbn Sa'd, 1997, s. 8/195). Bunun üzerine Hz. Peygamber, Kur'an'daki "Allah, sizinle savaşmamış ve sizi yurtlarınızdan çıkarmamış olanlara iyilik ve adaletle davranmanızı yasaklamaz"(Kur'an Yolu, el-Mümtehine, 60/8) ayetine işaret etmiş ve bu ayet doğrultusunda Esmâ, annesinin ziyaretini kabul etmiş ve getirdiği hediyeleri almıştır. Böylece, inanç ayrılığına rağmen ailevi bağların sürdürülmesi ve iyilik ilkesinin korunması gerektiği açıkça ortaya konmuştur.

Kutayle örneğinde sergilenen bu insanî yaklaşım, yalnızca bireysel düzeyde kalmamış; daha sonra Mekke'nin fethi sabahında ilan edilen genel af ile toplumsal ölçekte de kurumsallaşmıştır. Bu genel af, bireylerin geçmişlerinden bağımsız olarak insanlık onuruna

layık bir şekilde muamele görmeleri gerektiği anlayışının somut bir tezahürüdür (Ebû Abdillâh Muhammed b. Vâkız el-Vâkîdî, 1965, s. 2/835). Dolayısıyla gerek aile bağları gerekse sosyal nezaket göstergeleri üzerinden inşa edilen bu ilişkiler, Hz. Peygamber'in inanç farklılıklarını ayırma değil, ahlâkî bir sınav ve birliktelik zemini olarak değerlendirdiğini göstermektedir.

Hz. Peygamber'in Yahudilerle Gündelik Hayatta Kurduğu Onur Temelli İlişki ve Ekonomik Güven Pratiği

Hz. Peygamber'in Yahudi bireylerle kurduğu ilişkiler, yalnızca dinî kimlik farklılıkları ekseninde değil; daha çok insan onurunu önceleyen, merhamet ve adalet esaslı bir toplumsal düzenin inşasına dayanmaktadır. Onun gündelik hayatta sergilediği tutumlar, İslam'ın evrensel ahlâk ilkelerini soyut bir öğreti olmaktan çıkarıp, somut, dokunulabilir bir yaşam pratiğine dönüştürmüştür. Yahudi komşular, davetler, ticaret ortaklıkları ve ölüm anlarına kadar uzanan bu ilişkiler ağı, ortak bir insanlık değerleri çerçevesinde şekillenmiştir.

Bu yaklaşımın en çarpıcı örneklerinden biri, bir Yahudi cenazesi geçerken Hz. Peygamber'in ayağa kalkmasıdır. Sahâbîlerin, “Bu bir Yahudi idi” şeklindeki hatırlatmasına karşılık verdiği “O da bir candı değil mi?” [Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, 1374-75/1955-56, s. “Cenâiz”, 78, (No: 960)] cevabı, din farkına rağmen insan hayatına duyulan saygının açık bir ifadesidir. Bu tutum, Müslüman olmayan bir bireyin bile, yalnızca insan olması bakımından saygıya layık görüldüğünü gösterir (Ali Çolak, 2011, ss. 167-168).

Hz. Peygamber'in bu insani yaklaşımı, yalnızca sembolik anlarla sınırlı kalmamış; gündelik ilişkilerin samimi detaylarında da kendisini göstermiştir. Hastalanan Yahudi bir çocuğu bizzat ziyaret etmesi [Buhârî, 2002, s. “Cenâiz”, 79, (No: 1354)], komşuluk hukukunun yalnızca Müslümanlar arasında değil, tüm insanlar arasında geçerli olduğunu ortaya koymuştur. Bu ziyaretin sonunda çocuğun İslam'ı kabul etmesi [Ebû Dâvûd, 2009, s. “Cenâiz”, 5, (No: 3095)], tebliğin zorlayıcı değil, şefkat, ilgi ve saygıya dayalı bir süreçle yürütüldüğünün göstergesidir. Benzer şekilde, bir Yahudi'nin evine davetli olarak gidip onun hazırladığı arpa ekmeği ve et yağıyla yapılan yemeği yemesi (İbn Sa'd, 1997, s. 1/385), Hz. Peygamber'in birlikte yaşama kültürünü öne çıkaran sosyal duyarlılığını ortaya koymaktadır. O, yalnızca nezaket gösteren değil, aynı zamanda farklı dinî kimliklerle bir arada yaşamayı normalleştiren ve güven tesis eden bir liderdir (Muhammed Ebü'l-Leys el-Hayrâbâdî & Şücâ'ur-Rahmân, 2024, s. 171).

Bu insan merkezli ve kuşatıcı yaklaşım, sahâbîlerde de karşılığını bulmuştur. Nitekim Abdullah b. Amr'ın koyun kestikten sonra ailesine “Yahudi komşumuza da et gönderdiniz mi?”

diye sorması ve bu davranışı, Resûlullah'ın "Cebrâil bana komşu hakkından o kadar çok bahsetti ki, onu mirasçı kılacak zannettim" (Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, 1998, s. "Birr", 28, (No: 1943)). sözüyle temellendirmesi, İslam toplumunda komşuluğun dinî sınırlar ötesinde evrensel bir hak ve sorumluluk olduğunu gösterir. Burada öne çıkan esas, inancın ötesine geçen insani yakınlıktır (Komisyon, 2020a, ss. 341-342).

Hz. Peygamber'in Yahudilerle kurduğu bu güven ilişkisi, yalnızca sosyal ilişkilerle sınırlı kalmamış; ekonomik etkileşimlerde de kendini göstermiştir. Vefatından kısa bir süre önce ailesinin nafakasını sağlamak amacıyla bir Yahudi'den borç alması ve zırhını rehin bırakması [Buhârî, 1422/2001, s. "Rahn", 5, (No: 3513)]; İbn Sa'd, 1997, s. 1/379), bu ilişkinin derinliğini ortaya koymaktadır. Bu olay, İslam toplumunda gayrimüslim bireylerin ekonomik özne olarak kabul edildiğini; mülkiyet, alışveriş ve sözleşme haklarının Müslümanlarla eşit düzeyde tanındığını göstermektedir.

Bu örnek, yalnızca bir borç ilişkisi değil; İslam'ın hukukî ilkeleri çerçevesinde inşa ettiği güven temelli sosyal ve ekonomik hayatın somut bir yansımasıdır. Rehin alma uygulaması, ticari işlemlerde taraflar arasında güvenin korunması gerektiğine işaret ettiği gibi, aynı zamanda din farklılıklarının hukukî eşitliği ortadan kaldırmadığını da gösterir. Gayrimüslimler bu örnekte, yalnızca hoşgörü gösterilen kimseler değil; hukuk düzeni içinde aktif ve sorumlu birer yurttaş konumundadır (Halis Özdemir, 2023).

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in gayri Müslimlerle olan ilişkileri; insan onuru, toplumsal güven, birlikte yaşama ve hukukî eşitlik ilkeleri etrafında şekillenen bütüncül bir yaklaşıma dayanır. Hz. Peygamber'in bu uygulama ve örnekleri, inanç farkını dışlayıcı bir gerekçe olarak değil; insanî temasın kalitesini artıran bir sınama zemini olarak okunabilir. Gerek gündelik hayatta, gerekse ekonomik ve hukukî ilişkilerde sergilenen bu yüksek ahlâkî tutum; yalnızca tarihî bir uygulama değil, günümüz toplumları için de örnek alınabilecek evrensel bir yaşam modeli olarak görülebilir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in farklı inanç kesimleriyle ilişkilerine dair ortaya konulan örnekler, onun yalnızca dinî bir önder değil, aynı zamanda evrensel bir insanlık modeli sunduğunu göstermektedir. Yahudiler, Hristiyanlar ve müşriklerle kurduğu ilişkilerde öne çıkan temel ilke, insanın onuru ve hakları olmuştur. Bu yaklaşım, Medine Vesikası'ndan diplomatik hediyeleşmelere, bireysel temaslardan toplumsal düzenlemelere kadar geniş bir yelpazede kendisini hissettirmiştir. Dinî farklılıkların bir çatışma sebebi olarak değil, birlikte yaşamın

hukuki ve ahlâkî çerçevesini belirleyen birer imkân olarak görülmesi, Hz. Peygamber'in yönetim anlayışını farklı kılmıştır.

H. Peygamber'in uygulamalarında öne çıkan insan merkezli bakış, onun evrensel misyonunu belirleyen temel unsur olmuştur. Adalet, merhamet, sadakat ve güven gibi değerler, yalnızca Müslümanlara değil, tüm insanlığa yönelik bir hitabın parçası olarak şekillenmiştir. Hristiyan Necâşi'ye gösterdiği saygı, Yahudi komşularına yönelik nezaket ve zayıfları koruma yönündeki ısrarlı uyarıları, onun her bireyi yaratılış onuru çerçevesinde değerlendirdiğini ortaya koyar. Bu anlayış, günümüz çok kültürlü toplumlarında karşılıklı saygı ve hukuk temelinde bir arada yaşamanın imkânlarını gösteren tarihî bir örnektir.

Bu insan merkezli yaklaşım, aynı zamanda İslam'ın tebliğ yönteminde de belirleyici olmuştur. Hz. Peygamber, muhataplarının inanç farklılıklarını bir çatışma gerekçesi değil, onlara hakikati ulaştırmak için bir imkân olarak görmüş; bireylerin kalplerine ulaşmayı amaçlayan yumuşak bir dil ve kuşatıcı bir ahlâk ile hareket etmiştir. Özellikle panayırlarda, yolculuklarda ve diplomatik temaslarda sergilediği tutumlar, farklı inanç mensuplarına karşı merhamet, sabır ve hikmet çerçevesinde şekillenmiştir. Bu yönüyle onun daveti, bireyin hidayetini merkeze alan bir iletişim biçimi olduğu kadar, toplumsal yapının selametini önceleyen bir stratejiyi de içermektedir.

Bugünün küresel toplumlarında dinî çoğulculuk, kültürel çeşitlilik ve sosyal gerilimler bağlamında yeniden tartışılan "birlikte yaşama" fikri, Hz. Peygamber'in inanç farklılıklarına rağmen insanı yücelten uygulamalarıyla anlam kazanabilir. Onun hayatında görülen bu örneklik, yalnızca İslam toplumları için değil; tüm insanlık için evrensel bir referans değeridir. İnsanın insan olarak dokunulabilir, muhatap alınabilir ve korunabilir bir varlık olduğu yönündeki bu ilke, toplumsal sözleşmelerden bireysel ilişkilere kadar uzanan her alanda ahlâkî ve hukukî bir teminat oluşturur. Hz. Peygamber'in pratiği, bu yönüyle sadece bir tarihî şahsiyetin değil, aynı zamanda insanlık onurunun rehberliğini üstlenen bir peygamberin mirasıdır.

Kaynaklar

Açıkel, Yusuf, Resul Korkmaz. "Hz. Peygamber'in Hadisleri Işığında Takvâ ve Mahiyeti". *Burdur İlahiyat Dergisi* 9 (2024), 1-32.

Agitoğlu, Nurullah. "Nahl Sûresinin Tefsiri Bağlamında Geçen Bazı Hadis Rivayetleri Üzerine". *Nahl Suresi Örneğinde Bir Kollektif Tefsir Denemesi*. 85-110. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2021.

- Ağarı, Murat. “Hz. Muhammed’in Hıristiyan Ve Yahudi Siyasetlerine Genel Bir Bakış”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/2 (2007), 135-144.
- Algül, Hüseyin. “Hz. Muhammed (s.a.v)’in Adaleti”. *Diyanet İlmi Dergi* 31/3 (1995), 25-36.
- Altuncu, Abdullah. “Arap Yarımadası’nda Yahudiler”. *Arap Yarımadası’ndaki Yahudilerin Yerleşmiş Olduğu Bölgeler ve Kökenleri*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2023.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd . *Rûhu’l-Me’ânî fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l- ‘Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dârü’t-Turâsî’l-Garbî, ts.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu’l-bârî bi-şerhi Şahîhi’l-Buhârî*. 17 Cilt. Riyad: Dârü’t-Teyyibe, 2005.
- Ateş, Ali Osman. “İslam ve Barış”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2006), 1-14.
- Avcı, Casim, Mevlana İdris. *Hiz. Muhammed’in Hayatı*. Ankara: DİB Yayınları, 8. Basım, 2019.
- Avcı, Seyit. “Hz. Peygamber’in İbadet Hayatı”. *Siyer Araştırmaları Merkezi Dergisi* 10 (2021), 13-32.
- Aydın, Mehmet. “Hz. Muhammed Devrinde İslâm - Hıristiyan Münasebetlerine Toplu Bir Bakış”. *Belleten* 49/193 (1985), 53-64. <https://doi.org/10.37879/ttkbelleten.1004822>.
- Beyoğlu, Cem Ümit. “Anayasalcılık Düşüncesi Bağlamında Medine Vesikası”. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 60/1 (2023), 121-133. <https://doi.org/DOI: 10.5152/ilted.2023.23480>
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi’u’s-şahîh*. Dımaşk: Dar İbn Kesîr, 2002.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü’l-Kur’ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1992.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcü’l-luğa ve şihâhu’l- ‘Arabiyye (eş-Şihâh)*. Beyrut: Daru’l-‘Alem lil Melayîn, 1990.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf. *et-Ta’rifât*. Beyrut: Mektebetü’l-Lübân, 1985.
- Çatak, Bilge Deniz. “Mezhep Farklılıklarının Evli Çiftlerin İlişkileri Üzerindeki Etkileri: Berlin-İstanbul Örneği”. *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi* 2 (2015), 179-201. <https://doi.org/10.13114/MJH.2015214566>
- Çetin, Musa. “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Hayatında Bir İlke Olarak ‘Şefkat’”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2016), 251-269.
- Çiçek, Hacı. “Münâfıkların İnanç Dünyası ve Hz. Peygamber Devrinde Münâfıklar”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2012), 199-222.
- Çolak, Ali. “Hasta Ziyareti ile ilgili Hadisler Bağlamında Bir İnceleme”. *EKEV Akademi Dergisi* 15/48 (2011), 161-176.
- Çuçak, Muhammed. “İslâmî Literatürlerde Gayrimüslim Azınlık Kavramının Ortaya Çıkışı ve Tarihi Süreci”. *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (2016), 119-141.

- Dadan, Ali, Raziye Gül Güzeş. “Bedir Esirlerinin Serbest Bırakılması ve Bedir Savaşı Sonrası İslam’a Karşı Tutumları”. *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 33 (2023), 173-203.
- Doğan, Bayram, Mehmet Turan. “Anayasa Hukuku Bağlamında Medine Vesikası”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/1 (2021), 69-95.
- Erul, Bünyamin. “Varaka b. Nevfel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/517-518. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Fayda, Mustafa. “Devs (Benî Devs)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/153. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Güleç, Hüseyin. “Hz. Muhammed’in Uygulamalarında Düşünce ve İnanç Özgürlüğü”. *İlahiyat* 13 (2024), 187-201.
- Gültekin, Abdurrazak. “Dini İletişimde Empatinin Önemi”. *Journal of Social and Humanities Sciences Research* 9/86 (2022), 1642-1651. <http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.3198>
- Günay, Hacı Mehmet. “İslam Hukukunda Hakların Tasnifi Üzerine Analitik Bir İnceleme”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 20/2 (2020), 755-799.
- Günaydın, Betül, Ayşe Zişan Furat. “Eğitim ve Sosyal Bütünleşme İlişkisi: 1980 Sonrası Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarında Aile Olgusu”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 25/1 (2025), 23-50.
- Güneş, Ahmet. “İslam Hukukunda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 255-268.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Anayasa Hukuku*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: Yeni Şafak, 2003.
- Hayrâbâdî, Muhammed Ebü'l-Leys, Şücâ'ur-Rahmân. “İnsâniyyetu'l-insân fi't-te'âmuli ma'e ehli'd-diyânâti'l-uhrâ: Te'âmulu'n-Nebiyyi şallallâhu 'aleyhi ve selleme ma'a ğayri'l-müslimîne unmûzacen”. *al-Burhân Journal of Qur'an and Sunnah Studies* 8/1 (2024), 162-188. <https://doi.org/10.31436/alburhn.v8i1.335>
- Hurç, Ramazan. “Hz.Muhammed’in Müşrikler ile Yaptığı Anlaşmalara Siyasal Bağlamda Bir Bakış”. *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2001), 21-40.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn en-Nemerî. *ed-Dürer fî İhtisâri'l-Meğâzi ve's-Siyer*. thk. Şevkî Dayf. Kahire, 1403.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *es-Sîretü'n-nebeviyye (Sîretü İbn Hişâm, Sîretü Resûlillâh)*. thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kitabi'l-Arabî, 1990.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Me'rif, 1990.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dar Tayba li-n-Nashr ve-t-Tevzî, 2. Basım, 1999.

- İbn Kudâme, Ebü'l-Ferec. *eş-Şerhu'l-kebir*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 32 Cilt. Hicr, 1996.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *el-Muğnî*. thk. Abdulmuhsîn et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed es-Sahlû. 15 Cilt. Riyad: Darü'l-Alemi'l-Kütüb, ts.
- İbn Mübârek, Abdullah. *el-Müsned*. thk. Suphî el-Bedrî es-semâraî. Riyad: Mektebetü'l-Maarif, 1987.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed. *el-Mukaddemâtü'l-mümeahhedât*. thk. Muhammed Husebî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed b. Sâmîl es-Sülemî. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutübi'l-İlmiyye, 1997.
- Kapar, Mehmet Ali. "Uluslararası İlişkiler Bağlamında Hz. Muhammed'in Gayrimüslim Unsurlarla Olan İlişkilerindeki Örnekliliği". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48/57 (2019), 57-82.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr. *Bedâ'i'u's-şanâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-Arabî, 1982.
- Komisyon. *Hadislerle İslam*. ed. Mehmet Emin Özaşar. İstanbul: Diyanet İşleri Yayınları, 4. Basım, 2020.
- Komisyon. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kumaş, Mehmet Salih. *Çok-Hukuklu Sistem ve İslâm Hukukundaki Yeri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Kur'an Yolu*. Erişim 07 Temmuz 2025. <https://kuran.diyamet.gov.tr>.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr. *el-Cami li-Ahkami'l-Kur'an ve'l-Mübeyyin li-ma Tezammanehu mine's-Sünneti ve Ayi'l-Furkan*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Muhammed Rıdvân Arksusi. Beyrut - Lübnan: Müessesetü'r-Risale, 2006.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Vahşî b. Harb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/450-451. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvaţta*. thk. Kemal Hasan Ali. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2013.
- Miftâh, Hâşim Mansûr. "Alâkatu'r-Rasûl (sallallâhu aleyhi ve sellem) ma'a Ehlü'z-Zımmeh". *al-Mecelle'l-Libiyeti'l-Âlemiyye* 22 (2017), 1-14. <https://doi.org/10.37376/1570-000-022-002>
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut, 2. Basım, 1994.
- Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fenûni'l-Edeb*. 18 Cilt. Kahire, 1954.

- Özdemir, Halis. “Resûlullah’ın Zırhını Rehin Bırakması ve Ailesinin Geçimi”. *Anadolu’da Bugün* (21 Aralık 2023).
- Öztürk, Levent. “Medine İslam Toplumunda Müslümanlar ve Hristiyanlar”. *İlk Dönem İslam Topluluklarında Birlikte Yaşama Tecrübesi*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Öztürk, Mehmet. “İslam Hukukuna Göre Saç Boyama”. *e-Journal of New World Sciences Academy* 8/1 (2013), 121-130.
- Palabıyık, M. Hanefi. “Hz. Peygamber’in Devlet Kurma Faaliyeti (Tarihî Arkaplan ve Teşri Açasından)”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/17 (2002), 93-120.
- Remlî Ahmed b. Hüseyin. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. thk. Bedar Felâh, Halid Ribât. 20 Cilt. Dârü’l-Felâh, 2016.
- Sallabî, Ali Muhammed. *es-Sîretü’n-Nebeviyye: arzu vekâi’ ve tahlîlu ahdâs*. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 7. Basım, 2008.
- Sarı, Süleyman. “Hak, Hukuk ve Toplumsal Barış: Hz. Peygamber’in Farklı İnanç Gruplarıyla Münasebetleri”. *Sultan İlahiyat Araştırma Dergisi* 2/2 (2024), 143-167.
- Sarıçam, İbrahim. “Hz. Muhammed’in Hayatının Güncel Sunumu Üzerine Bazı Düşünceler”. *İstem* 4/7 (2006), 9-13.
- Sellâm, Ebû Ubeydi’l-Kâsım. *Kitâbu’l-Emvâl*. thk. Ebû Enes Seyyid b. Muhibb. 2 Cilt. Mısır: Dârü’l-Hüdn’n-Nebevî, 2007.
- Semhûdî, Ebû’l-Hasen Nûrüddîn. *Vefâ’ü’l-vefâ bi-ahbâri dâri’l-Muştafâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd. 3 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Kutûbi’l-İlmiyye, 1955.
- Serahsî, Ebû Bekr. *el-Mebsut*. 31 Cilt. Beyrut: Daru’l-Fikr / Daru’l-Ma’rife, 1989.
- Sicistânî, Ebû Dâvûd . *es-Sünen*. thk. Şuayb Anâvût. 8 Cilt. Dımaşk: Darü’r-Risâleti’l-İlmiyye, 2009.
- Solmaz, Mekki. “Kur’ân’da Birey ve Toplumun İnşası”. *Batman Akademi Dergisi* 6/1 (2022), 28-48.
- Sönmez, Zekiye. “Necrân’da Hıristiyanlık ve Hz. Muhammed’in Necrân Hıristiyan Din Adamlarıyla Münasebetleri”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/2 (2017), 117-148.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. “Hz. Peygamber Döneminde Mecusiler”. *İslami İlimler Dergisi Yayınları*, 2014.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs. *Ah-kâmü’l-Kur’ân*. thk. Abdülganî Abdülhâlik. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü’l-Hasbî, 2. Basım, 1994.
- Şerîf, Ahmed İbrahim. *Mekke ve’l-Medine fi’l-câhiliyye ve ahdi’r-resûl sallahu aleyhi ve sellem*. Kahire: Dârü’l-fikri’l-arabî, 1965.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî. *Fethu’l-kadîr*. thk. Abdurrahman Mahmiyye. 5 Cilt. Dârü’l-Vefâ, 1994.

- Şinkîti, Muhammed Emîn. *Eḍvâ'ü'l-beyân fi izâhi'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*. Mısır: Dârü'l-hedyü'n-Nebev'i, 2005.
- Tazegün, Yusuf. "Kur'an'da Sosyal İnsanın Özellikleri". *Misbah* 1/2 (2012), 67-83.
- Tekin, Mustafa. "Müslümanların Hz. Peygamber'in Yahudilerle İlişkilerine Yaklaşımları". *H. Peygamber'in Yahudilerle İlişkilerine Çağdaş Yaklaşımlar*. İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2023.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ . *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1998.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. "Yahudilik-Hıristiyanlık ve İslâm Hukuku'na Göre Nikâh Akdine Etkisi Bakımından Din Farklılığı". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 10/2 (2010), 79-120.
- Ünal, Vehbi. "İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2010), 355-370.
- Ünal, Sıddık, Hakan Öztürk. "Hz. Muhammed'in Hristiyanlarla Yapmış Olduğu Diplomatik Münasebetlerin Evrensel Boyutu". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2007), 11-31.
- Ünal, Sıddık. "Hz. Muhammed'in Arabistan Yarımadasındaki Yahudilerle İlişkileri". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2015), 49-82.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vâkız. *Kitâbü'l-Megâzî*. thk. Mersadin Jones. 3 Cilt. Londra: Alemü'l-kutüb, 1965.
- Yardım, Ali. "Adî b. Hâtim et-Tâî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/380. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Yılmaz, Hasan, Alpcan Acar. "Sosyal Devlet Olabilmenin Anahtarı: Sosyal Politikalar Geliştirebilmek". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 17/37 (2021). <https://doi.org/10.26466/opus.902955>
- Yücel, İrfan. *Peygamberimizin Hayatı*. Ankara: DİB Yayınları, 29. Basım, 2016.